

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

VII. évfolyam (2013) 2. szám

Fotó: Kovács Árpád

Mihály Ferenc előadása a székelydályai református templom építéstörténetéről és a kazettás mennyezet restaurálásáról

Fotó: Kovács Árpád

Kovács András egyetemi tanár előadása a homoródjánosfalvi templomban

Fotó: Kovács Árpád

Sófalvi András régész és Tövissi Zsolt építész a székelyderzsi unitárius templom felújításának előzményeiről és a helyreállítás folyamatáról beszél

Fotó: Márton Ildikó

A konferencia résztvevői a Jézus-kápolna előtt

Udvarhelyszék megújuló (épített) öröksége

A Teleki László Alapítvány 2013. május 30-a és június 2-a között magyarországi és erdélyi műemlékvédő szakemberek közreműködésével a tizennegyedik alkalommal szervezte meg a *Megújuló örökség* című nemzetközi műemlékvédő konferenciát. A konferencia ezúttal a zömében Udvarhelyszéken (a Nagy-Küküllő, a Nyikó és a Homoród mentén) található műemlék templomok felújításának folyamatát vette számba, a különböző helyszíneken lelkészek, régészek, restaurátorok, építészek, művészettörténészek számoltak be a templomok építéstörténetéről, illetve a közelmúltban történt helyreállítási munkálatokról.

Az „utazó” konferencia a **radnóti** kastély megtekintésével kezdődött május 30-án. Jomagam másnap kapcsolódtam be a templomok látogatásába, melynek első állomása **Oklánd** volt. Érkezésemkor már népes hallgatóság figyelt Kelemen Levente unitárius lelkész szavaira, majd Lángi József székesfehérvári falkép-restaurátor fordította komolyra a szót. Lángi urat jól ismerik a Székelyföldön, hiszen vidékünkön is sok helyen kutatott, ő tárta fel pár éve az Oklándhoz közeli Homoródkaracsonyfalván az unitárius templom északi falán hét jelenetben elénk táruló Szent László-legendát. Lángi József először az oklándi unitárius templom építéstörténetét vázolta fel, majd a falképekről ejtett szót, külön kiemelve az északi falon csak töredékeiben látható Szent László-legendát nyitó jelenetnek különlegességét (László királylyá koronázása), illetve az ugyancsak ebben a periódusban készült Utolsó ítélet kompozíció rekonstruálásának lehetőségeit. Megtudtuk, hogy a déli fal kutatását is tervezik, ahol az 1937-es felújítás előtt még látható volt Szent Péter és Szent Pál apostolok mondatszalogot tartó alakja.

Oklándtól elbúcsúzva az Udvarhelyszék déli határánál fekvő **Székelydályá** irányába folytattuk utunkat, ahol Fülöp Szabolcs református tiszteletes tárt karokkal és izes falatokkal várt bennünket. A középkori, kis méretű, leginkább szentélyboltozatának lombdiszes festményeiről és a reneszánsz pajzsokra festett címerekről híres templomban Mihály Ferenc restaurátor tartott érdekes előadást a templom építésének szakaszairól, az 1500-as évek elején történő kifestéséről, illetve az 1630-ban készült festett famennyezetről. Előadásában szemléletesen és példák sokaságát idézve igyekezett képet adni a korabeli famennyezet színvilágáról, a restaurálás menetéről, illetve a beavatkozás eredményeiről, melynek sikeréről a helyszínen mindannyian meggyőződhattünk. Ezután Pál Péter falkép-restaurátor elevenítette fel a hajóban és a szentély oldalfalain előkerült falképek restaurálásának folyamatát, nehézségeit és szépségeit. Rövid időre megálltunk a Dályától alig két és fél kilométerre fekvő **Égében**, megnéztük a felszegei részen található templomot, amely a XVIII. század végén épült. Legfőbb ékessége a festett karzat, a szószékkorona és a kazettás mennyezet, melyet pár évvel ezelőtt Mihály Ferenc restaurált.

Székelyderzsben Tövissi Zsolt csíkszeredai építész számolt be a templom és az azt övező várfal, illetve a bástyák és a torony helyreállításáról, majd Sófalvi András régész osztotta meg tapasztalatait a derzsi templom régészeti kutatásáról. Ezt követően a templombelsőben Pál Péter tartott előadást a falképekről, illetve Tóth Boglárka a templom faanyagának dendrokronológiai vizsgálatáról. Következő állomásunk **Homoródjánosfalva** volt. Itt Kovács András művészettörténész, egyetemi tanár elevenítette fel a templom építéstörténetét a tőle megszokott tudományosságot némi humorral fűszerezve, majd rendkívül szemléletesen ismertette a szentély gyámkövein (a pajzsokon) domboruló cí-

merszerű ábrázolások és emblémák (zarándokjelvények) jelentőségét. Ezek jelentését értelmezve arra a következtetésre jutott, hogy a homoródjánosfalvi templom „patronusai a 16. század elején egy nagy compostelai zarándoklaltal összefüggésben kezdtek templomuk késő gótikus átalakításához, s vállalkozásuk emlékét a szentély gyámkövein meg is örökítették”.¹ A fentiek alapján az udvarhelyszéki templomok között egyedi sajátosságokkal rendelkező jánosfalvi templom jó példája annak, hogy az egyre szélesebb körben kutatott székelyföldi műemlékek kapcsán még mindig találkozhatunk érdekes fejleményekkel, ami a kutatóknak újabb motivációként szolgálhat.

A kirándulássá vált konferencia harmadik napján először a **homoródkarácsonyfalvi** unitárius templomot kerestük fel, majd **Székelyudvarhelyre** érkeztünk, ahol jelen sorok írója beszélt a ferencesek udvarhelyi meglepedéséről, illetve a ferences templom építési fázisairól. Ezt követően Mihály Ferenc számolt be a faberendezés restaurálásáról, melynek nyomán (a különböző átfestések eltávolításával) a főoltár és a mellékoltárok eredeti, XVIII. századi színvilágukban pompáznak. A berendezés mellett az elmúlt évek restaurálási munkálatai érintették a szentélyfalak díszítőfestését és a szentély mennyezetének képeit is. Itt az 1928-ban készült Herczeg Ferenc-féle (kevésbé kvalitatív) festmények, díszítések eltávolításával újból láthatóvá vált a XVIII. századi késő barokk festés. Ez a munka Pál Pétert és segítőt dicséri.

Egy manapság sokat emlegetett, érdekes épület felkeresésére indultunk ezután, a város déli kijáratánál, a Felsőboldogfalva felé vezető út bal oldalán található Jézus-kápolnához, melyet sokáig – főként alaprajzi formája alapján – még a szakemberek közül is néhányan XIII. századnak tartottak. Sófalvi András régész a közelmúltban végzett ásatások és kutatások eredményei alapján igyekezett végképp eloszlatni a kápolna középkori eredetét erőltető nézeteket. A kápolna megtekintése és az előadás elhangzása után a Nagy-Küküllő melletti falvak következtek, először **Felsőboldogfalva**, majd **Bögöz** és **Nagygalambfalva**. Jó volt látni az állványoktól (a lelkészek szerint: végre) megszabadított, frissen restaurált, letisztított és konzervált falképeket. Utolsó udvarhelyszéki állomásunk Rugonfalva volt, ahol Pál Péter és Mihály Ferenc tartott előadást a templomban végzett felújításokról. A konferencia az alvinci és a borbereki református templom látogatásával zárult 2013. június 2-án.

Az élményekben gazdag konferencia jó alkalom volt arra, hogy szakemberként vagy akár kívülállóként újabb felfedező utat tegyünk az udvarhelyszéki műemlékek között. Az évek óta zajló régészeti, építéstörténeti kutatások, a különböző építési korszakok tisztázása, a falképek vizsgálata és feltárása, a faberendezési tárgyak restaurálása nyomán nem egy esetben új műrészletek kerültek napvilágra, eddig biztosnak vélt elméletek dőltek meg, vagy évtizedek óta fenntartott feltételezések igazolódtak. Csak a helyben lakók és a szorgalmas szakemberek látják a korszerű restaurálást megelőző körülmények és a helyreállítás nyomán kialakult állapot közötti különbséget. Jó látni a vidékünkön is magas színvonalon zajló műemlék-helyreállítási munkálatok eredményeit, amelynek köszönhetően épített örökségünk megóvása jó úton halad. A szakembereké ebben a legfőbb érdem, na meg a műemlékek állagmegőrzési, restaurálási munkálataihoz évek óta hozzájáruló Teleki László Alapítványé.

Kovács Árpád

1. Lásd bővebben: Kovács András: *El Camino erdélyi zarándokai. A homoródjánosfalvi szentély gyámköveiről*. In: www.ceeol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id (Letöltve: 2013.06.03.)

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népelet. Néphagyomány. VII. évf. (2013) 2. szám

2 Kovács Árpád: Udvarhelyszék megújuló (épített) öröksége

Életutak

4 Balázs Ödön: „Minél többet tenni, alkotni, gyűjteni” Száztíz éve született a huszadik századi magyar botanika egyik legjelentősebb személyisége, Soó Rezső (1. rész)

Tárgyi örökségünk

8 Róth András Lajos: A színes papír történetéből 6. A tapéta

História

13 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai hivatalának kezelésében 18. Szerzemények és adományok gyűjteménye (I.)

17 Sófalvi András: A bágyi vár

Forrásközelben

20 Mihály János: Házak, utcák, szomszédságok, örökségek a 17. századi Székelyudvarhelyen és határában

Lábjegyzet

23 Róth András Lajos: Sínen vagyunk...

Népi kultúra

25 Lőrincz József: Ábránfalvi hagyaték

28 Jakab Rozália: Farkaslaka eredetmondája a hozzá kapcsolható településtörténeti emlékekkel és hiedelmekkel

30 Tatár Ágnes Tekla: Gergelyjárás Ürmösön (Gergelypápa)

A címlapon: A Királyok imádásának jelenete a felsőboldogfalvi református templom diadalívének déli oldalán (részlet). Kovács Árpád felvétele.

Médiapartnerek:

UDVARHELYI
Híradó

H
Hargita Kiadó

SZABADIDŐKALAUZ

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népelet. Néphagyomány. VII. évfolyam (2013) 2. szám

Megjelenik negyedévente.

Kiadja a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont.

A Forrásközpont fenntartója: Hargita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Kovács Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán.

ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szócs Klára) telefonszámon, illetve az megrendeles@oroksegunk.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon találhatóak.

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., DTP Stúdió

„Minél többet tenni, alkotni, gyűjteni”
 Száztíz éve született
 a huszadik századi magyar botanika
 egyik legjelentősebb személyisége,
 Soó Rezső (1. rész)

Soó Rezsőre, a kétszeres Kossuth-díjas botanikusra, a Debrecenben, Kolozsváron, Budapesten tanító egyetemi professzorra, akadémikusra, a huszadik századi magyar geobotanika úttörőjére, a növényyszociológiai iskola megalapítójára, a Kárpát-medencei flóra és vegetáció kiváló ismerőjére emlékezünk 2013. augusztus elsején.

Életútjáról, munkásságáról

Soó Rezső számos jellemvonását, természet- és művészetimádatát, gyűjtőszenvédélyét, szorgalmát és munkabírását, temperamentumát, leleményességét családi vonásokból eredeztette. A magyar botanikus háromnegyed részben székelynek, negyedrészen örmény származásúnak tartotta magát. Gyakran használta a berei előnevet és élete végéig büszke volt lófő székely őseire.

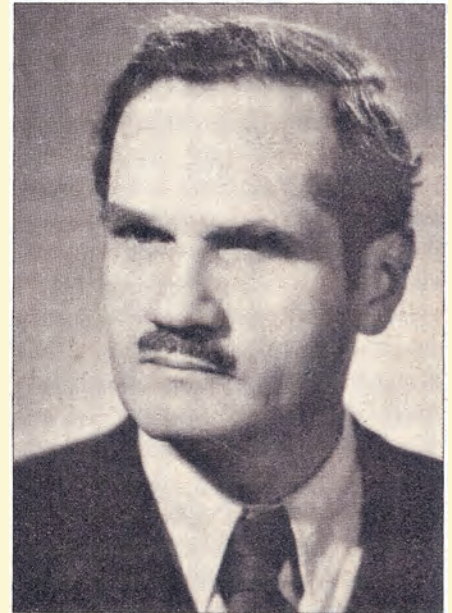
Soó Rezső 1903-ban született Székelyudvarhelyen, egyedüli gyerek volt a családban. Édesapját, akit korán elveszített (a kor betegsége, a tbc 34 évesen vitte sírba), szintén Soó Rezsőnek hívták. Apja nagyszülei még gazdálkodó életmódot folytattak, de ő már sikeres jogásként ügyvédi irodát működtetett Székelyudvarhelyen. Édesanyja, Madarász Irén, szintén székely származású volt. Anyai nagyapja a 82. gyalogezred ezredorvosaként tevékenykedett, anyai nagyanyja, Affiumi Irma Erzsébetvárosban letelepedett örmény családból származott.

Korán megözvegyült édesanyjával 1909-ben költöztek Kolozsvárra a nagynénjéhez (Óvár, Karolina tér), ahol a híres Farkas utcai piarista gimnáziumban tanult. Kolozsvári évei meghatározták élete további menetét, melyről a következőképpen vallott: „A döntő fordulatot a kolozsvári piarista gimnázium IV. osztályában (1916) Karl János természetrajztanár jelentette. Ő kedveltette meg velem a növényvilágot és tett műgyűjtővé is.” 14 éves korától óraadással segítette taníttatását. 15 évesen kezdett el növényeket, bélyegeket gyűjteni. Emi-

nens tanuló volt, olvasottsága, latin nyelvismerete és kitűnő memóriája korán ismertté tette az iskolában. Az Egyetemi Könyvtárban 15 éves korától saját asztala volt, ami csak a professzoroknak járt. Középiskolás diákévei alatt a kolozsvári Bükk erdő lárétjeinek ujjaskosbor hibrid populációi keltették fel érdeklődését az orchideák iránt, 17 éves korában már megjelent első közleménye.

Kolozsváron érettségizett (1921), de mivel az első világháború után Kolozsváron csak román egyetem működött, felköltözött Budapestre. A Pázmány Péter Egyetem hallgatójaként kitűnő eredménnyel tanári szakvizsgát tett növénytanból, ásványközettanból és kémiából (1925), majd 1926-ban doktorrá avatták. Ugyanabban az évben megjelent első könyve: az erdélyi magyar középiskolák számára írt *Növénytan*. Tanulmányai ideje alatt, nyaranta, még édesanyja halála után (1924) is rendszeresen hazalátogatott Erdélybe botanizálni, hogy befejezze *Kolozsvár és környéke növényföldrajzi monográfiáját*, amelyet jórészt diákkori gyűjtő- és terepmunkájának eredményeként állított össze. Az 1927-ben napvilágot látott dolgozat az első növénytársulástani munka az egykori történelmi Magyarország területéről.

Az 1925–1927 közötti időszak igazi mérföldkő volt életében. A berlini Collegium Hungaricum tagjaként a dahlemi (Berlin egyik negyede) botanikai intézetben és botanikus kertben, a korabeli Európa botanikai Mekájában dolgozott. Ekkor teljesedett ki szakmai felkészültsége. Ebben az időben ismerkedett meg nagy múltú

*Soó Rezső
(1903–1980)*

botanikai iskolákkal, kezdte meg külföldi tudományos intézeteket látogató útjait és botanikai kirándulásait. Bejárt számos európai országot és azok botanikai intézeteit, továbbá Egyiptomot, Anatóliát, a Kaukázust, Közép-Ázsiát stb. Növénygyűjtemények délkelet-európai és elő-ázsiai herbáriumi anyagait vizsgálta, majd megírta az európai orchideológiai irodalom egyik alapművét, Európa és a mediterráneum orchideáinak részletes rendszertani feldolgozását (*Monographie und Iconographie der Orchideen Europas und des Mittel-*

*Soó Rezső édesanyja
(1912)*

meergebiete). Az 1928-ban Lipcsében német nyelven megjelentetett művével méltán kiérdemelte az *orchideapápa* nevet. Rájött, hogy korábban a kosbor (orchis) nemzetségbe sorolt fajok egy része az ujjaskosborok (*dactylorhiza*) közé tartozik. Az e nemzetségbe általa átsorolt fajok tudományos nevének végén az ő emlékére idézi az auktornevét (szerzői név). Ilyen faj például a székely ujjaskosbor is, amelyet ő írt le még *orchis cordigera ssp. siculorum* Soó néven (*Magyar Botanikai Lapok*, 25. köt. 1926. évf., Bp., 1927. 274.). Ezt később átsorolta az ujjaskosborokhoz, így lett *dactylorhiza cordigera subsp. siculorum* (Soó) Soó a tudományos megnevezése.

1927-ben nagynénjével Tihanyba költözött, ahol a Biológiai Kutatóintézet adjunktusa lett és a növényteni laboratórium vezetője 1929-ig. Ebben az időszakban tárta fel a Balaton vidéki növénytársulások felépítését, ökológiai viszonyait, és elsőként végzett Magyarországon mikroklíma vizsgálatokat. Húszas évei elején járt még, mikor meghívást kapott az első nemzetközi botanikai rendezvényre, ami jelentős eredménynek számított. Tihanyban ismerte meg és vette feleségül Gallé Iona szigorló orvost 1930-ban, akiben megértő, munkáját segítő hitvesre talált. Saját szavait idézve: „Életem legnagyobb szerencséje, hogy 40 boldog évet tölthettem e kivételes asszony mellett, aki társam volt és feleségem.”

Közben újabb tudományos munkái jelentek meg. A kosborfélék (*Orchidaceae*) legjobb európai ismerői közé tartozott. Elindította azon *Orchidaceae* tanulmányokat, amelyekben Gottfried Kellerrel a *Fedde* című (Dahlem) folyóirat köteteiben (1930–1940) Európa, a Mediterrán-térség, Ázsia és Afrika orchideáinak teljes revízióját dolgozták ki.

1929-től a debreceni egyetemen újonnan megszervezett növényteni tanszékének tanára, vezetője lett. 1936–1937 között bölcsészkaron dékán. Az Alföld természetvédelmének zászlóvivője, Bátorliget rezervációjának létesítése is személyéhez köthető. Jelentős érdemeket szerzett a florisztikában is, különösen a kárpát-medencei regionális edényes flóra

Soó Rezső Borhidi Attila és Borsos Olga társaságában a nagybajomi Strázsahegyen. Simon Tibor felvétele

feltárásában. Legendás terep- és fajismerete alapján új lelőhelyek ezreit tárta fel. Elindította és szerkesztette a *Magyar flóraművek* sorozatot (1937–1949). A megjelentetett hét kötetben feltárul a magyar táj flórájának megannyi sajátossága: *A Mátra-hegység és környékének flórája* (Soó Rezső, 1937), *A Tiszántúl flórája* (Soó Rezső – Máthé Imre, 1938), *A Székelyföld flórájának előmunkálatai* (Soó Rezső, 1940), *A Mecsek-hegység és környékének flórája* (Horvát Adolf Olivér, 1942), *A Bakony-hegység és környékének flórája* (Rédl Rezső, 1942), *A Székelyföld flórája* (Soó Rezső, 1943), *Az erdélyi Mezőség flórája* (Soó Rezső, 1949). Az említettek mellett számos tanulmányt közölt egyedül, vagy tanítványaival, munkatársaival közösen, melyekben a Nyírség, a Sátor-hegység, a Hajdúság és Kolozsvár flóráját stb. tárta fel. A magyar táj és növénytakaró teljes feldolgozásának nemzeti programját már Tihanyban meghirdette, majd debreceni munkássága kezdetén gyakorlatba is ültette. Célkitűzéséhez oly kitartóan ragaszkodott, hogy a továbbiakban ez lett tevékenységének fő irányvonala, de munkatársakat, tanítványokat szervezve, nemzetközileg elismert botanikai iskolát is teremtett. Saját vallomása szerint (1940) „Valóban szégyenletes lenne a magyarságra, ha a

hazai Föld és növénytakarójának élettörvényeit mind idegeneknek kellene megoldani... Ezért tűztem ki még diákkéval életcélul a Magyar Föld geobotanikai szintézisének, a magyar növényföldrajznak művelését... s talán egy munkás élet alkonyán megvalósítását.”

Az 1940-ben ismét magyar fennhatóság alá került kolozsvári egyetemen növényrendszertan tanár, a Botanikus Kert és az Erdélyi Múzeum Egyesület Növénytárának Igazgatója (1940–1944). Kolozsvár kiűritésekor Budapestre költözött, majd 1945 őszén visszatért Debrecenbe, ismét átvette régi tanszékét. *Növényföldrajz* (1945) című egyetemi tankönyve a háború után elsőként megjelentetett természettudományi munkák egyike volt. 1947-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Jávorka Sándorral (Kossuth-díjas botanikus, 1883–1961) még elsőéves egyetemi hallgatóként ismerkedett meg. Erről a találkozásról így írt: „A későbbi nagy magyar flóraművek szerzője pártfogásába fogadott, s lett atyai barátom. 30 év múlva együtt alkottuk meg a Magyar növényvilág

Soó Rezső egykori
szülői háza Székelyudvarhelyen.
Balázs Ödön felvétele (2013)

kézikönyvét.” Az említett kötetet Csapody Vera illusztrálta és 1951-ben jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Szintén 1951-ben Soó Rezső „a magyar növénytan kutatásban és szervezésben kifejtett kimagasló érdemeiért” Kossuth-díjat kapott és a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, majd a Biológiai Osztály elnöke lett (1952–53). *Fejlődéstörténeti növényrendszertan* könyvéért 1954-ben ismét Kossuth-díjjal tüntették ki. 1952–1955 között Budapesten egyetemi előadótanárként tevékenykedett, végül (1955–1969) az ELTE növényrendszertani-növényföldrajzi tanszékének vezetője és az egyetem botanikus kertjének igazgatója lett.

Soó Rezső szakmai és tudománypolitikai funkciókat halmozott, melyeket elfogadott és részben óhajtott, de – saját elmondása alapján – ezek csak az alkotómunkától vették el az idejét. 1957-től a mind gyakrabban visszatérő szív- és érrendszeri betegsége miatt sok funkcióról lemondott, tudományos munkásságának szentelte idejét. Kutatásai során növényföldrajzzal, rendszertannal, a növények fejlődéstörténetével és egyéb botanikai kérdésekkel foglalkozott. Életműve *A magyar flóra és vegetáció rendszertani, növényföldrajzi kézikönyve*, amely 1964–1980 közt jelent

meg. A hatkötetes, 3500 oldalas munka a világ legrészletesebb mikroszisztematikai–cönológiai munkája. Ebben a kritikai szintézisben foglalta össze a magyar flórakutatás több évszázados eredményeit és a magyarországi növénytakaró fajokra bontott adatait. Ugyancsak jelentős munkája a Kárpáti Zoltánnal közösen készített *Növényhatározó II. Magyar flóra: Harasztok – virágos növények* című kötet, mely 1968-ban jelent meg Budapesten.

Florisztikai-taxonómiai ismereteit nemzetközi téren is érvényesítette: évtizedekig volt a *Flora Europaea*, később az *Atlas Florae Europaeae* regionális referense. A *Flora Europaea V.* kötetéhez a rendszertanilag igen problémás *Ophrys* (bangók), *Dactylorhiza* (ujjaskosborok) és *Orchis* (kosborok) nemzetségek korszerű feldolgozását készítette el. A nemzetközileg is elismert *Fejlődéstörténeti növényrendszertan* a negyvenes évek végén került be a magyar felsőoktatásba, tankönyv formában pedig három kiadást is megért (1953, 1963, 1965) és az 1980-as évekig használták a hazai felsőoktatásban.

Felesége halálát (1970) követően életét a macskák (rajongott értük) és a visszavonulásba való beletörődés töltötte ki. A debreceni egyetem 70. születésnapján díszdoktorrá avatta (1973). Hivatalosan 1974-ben kérte nyugdíjazását.

Életének utolsó periódusában, 1977 júliusában Erdélybe látogatott, ahová húszévnnyi megszakítás után

tért vissza. Célja volt a gyermekkori és ifjúkori emlékek színtereinek felkeresése, a szülőföldi botanizálás színhelyeinek bejárása, a barátok meglátogatása, a búcsúvétel szülei sírjától, szeretett városaitól: Székelyudvarhelytől és Kolozsvártól. Utazása megvalósításában segítségére volt Kovács J. Attila, aki saját autójával hordozta a professzort tíz napon keresztül. Ez idő alatt többnyire barátoknál, ismerősöknél szálltak meg. Körútjára utolsó éveinek egyedüli társa, gondozónője, Tímár Aranka kíséerte el, akiről így ír egy magánlevélben soproni barátjának, Csapodi Istvánnak 1979 szeptemberében: „Aranka odaadó gondoskodása és ápolása nélkül már elpusztultam volna, ezért, hogy jövőjét biztosítsam, és a lakásból ki ne tegyék, holnap elveszem feleségül. Igazán megérdemli.”

Az 1978-ban megjelenő *Bibliography of Hungarian Synecological Scientific Literature 1900–1972* című munkájának megírása idején már súlyos beteg volt. A több mint 10 szakember bevonásával készült mű közel háromnegyed évszázad növény- és állatökológiai, illetve cönológiai irodalmunkat, valamint a magyar bioklimatológiai, talaj- és hidrobiológiai munkák teljességre törekvő felsorolását tartalmazza. 1979-ben Debrecen város díszpolgári címmel tüntette ki.

A főcímben is szereplő mondása, életfilozófiája szellemében élt és alkotott: „Életem örök küzdelem volt önmagammal, feladataimmal, kör-

Soó Rezső és felesége
síremléke Budapesten

nyezetemmel, a mind jobban fogyó idővel, erővel. Ám bevallom, kisdiák korom óta rettenetes hiúság, ambíció gyötört, minél többet tenni, alkotni, gyűjteni” (1975). Élete alkonyán így vallott kitűzött céljai sikerességéről: „A sors megengedte az életcéloom megvalósítását.” Ezt kedvenc költője, Ady egyik versének szavaival köszönte meg: „És akármilyen fog már jönni, mielőtt végleg elmegyek, meg fogom ezt szépen köszönni.”

1980. február 10-én, 77 éves korában hunyt el. A budapesti Farkasréti temetőben helyezték végső nyugalomra.

Szomorú tény, hogy szeretett városában, Székelyudvarhelyen csak két emléktábla őrzi emlékét. Ezeket az egykori szülői ház, ma Napsugár Napköziotthon falán (Bethlen Gábor utca 10. szám) láthatjuk. Elhelyezésükre és leleplezésükre 2003-ban került sor, a Soó Rezső születésének centenáriuma rendezett megemlékező ünnepség keretében. A kezdeményezés Pálfalvi Pál székelyudvarhelyi biológiai tanárnak és a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének köszönhető.

Az említett alkalomból egy tudományos ülészakra is sor került a székelyudvarhelyi Városháza dísztermében, amelyen jelen voltak és előadást tartottak dr. Borhidi Attila akadémikus (Pécs), dr. Kovács J. Attila főiskolai tanár (Szombathely) és dr. Szabó Attila egyetemi tanár (Veszprém).

Soó Rezsőről több mint ötven névenyt neveztek el. Eredményeit 29

Székely ujjaskosbor a Madarasi Hargita Dagadó lápjáról. Balázs Ödön felvétele

könyvben és több mint 400 tudományos szakdolgozatban, közleményben foglalta össze. Cikkei (mintegy 3000), előadásai hét nyelven, 16 országban jelentek meg. A Magyar Tudományos Akadémián kívül a kelet-németországi Leopoldino-Caroliniana Akadémia tagságát élvezte, ahol fél évig vendégprofesszorkodott is. Tiszteletbeli tagja volt a Magyar Biológiai Társaságnak, a Botanikai Szakosztálynak, az Össz-szövetségi Botanikai Társaságnak, az osztrák, finn, bajor, bolgár, svéd, szovjet botanikai társaságoknak. Több nemzetközi botanikai kongresszuson alelnöki tisztséget látott el, négy külföldi szakfolyóirat szerkesztőbizottsági tagja volt, ugyanakkor számos egyesület tiszteletbeli tagja, díszelnöke. De legfontosabb eredményének azt tekintette, hogy iskolát nevelt és több mint fél-száz kiválóan képzett biológus-kutatót nevezhetett tanítványának. Számos monografikus feldolgozás jelzi eredményeit, de számunkra a legértékesebb és legfontosabb művei *A Székelyföld flórájának előmunkálatai* (Magyar flóraművek III. 1940.) és a *Székelyföld flórája. Supplementum I.* (Magyar flóraművek VI. 1943.), amelyekben az említett régió növényvilágát írta le. A kiadványok alapját intenzív gyűjtőút, területekre felosztott munka jelentette erdélyi és anyaországi botanikusok, kutatók bevonásával, melyhez hasonlóan azóta sem került sor Székelyföldön.

A Soó Rezsőre való emlékezés céljával jelen írást **Balázs Ödön** állította össze dr. Kovács J. Attila *Egy szenvedélyes botanikus – Száz éve született Soó Rezső* című, 2003-ban megjelent cikkének (<http://www.vasi szemle.t-online.hu/2003/04/kovacs.htm> – letöltve 2013. júl. 1.) felhasználásával (a szerző engedélyét köszönjük). Felhasználtuk dr. Máthé Imre akadémikus Soó Rezső halálának évében írt nekrológiáját (*Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztályának közleményei*, 23. évf., 1980. 1-2. sz.) és Andrassy Péter *Csak az ujjaskosbor nevében él? – Száz éve született Soó Rezső* (Élet és Tudomány, 2003. 42.) című munkáját.

A színes papír történetéből 6. A tapéta

Mottó:

„A meglehetősen rosszul padlózott szobában mellmagasságig ér a faburkolat. A falak felső részét borító papírkárpit a Télmaque főjeleneteit ábrázolja, a mű klasszikus szereplőinek színes figuráival.”

Balzac: Goriot apó (1. kép)

Többen emlékszünk még a konyhai főzőkályha (*sparhelt*) mögötti, a mottóban idéztnél jóval egyszerűbb, alig pár színnel nyomtatott, ívnyagyságú falvédő papírok (*salubra tapéta*) tipikusan római geometriai mintáira. Ma már csak sajnálni tudjuk, hogy nem őriztünk meg néhányat az utókornak illusztrációként. Kimentek a divatból. Papírárut kínáló üzleteink-

ben helyüket a számtalan fajtájú és változatú, színű és minőségű (dísz-)csomagolópapírok vették át (2. kép). A tapéták viszont, amelyek végül is a dekorációs papírok (3. kép) végtelenített formái, egy kis 19. századi megtorpanás mellett örökéletűnek bizonyultak. Ez bizonyára azzal is magyarázható, hogy a százezres nagyságrendű mintáknak/illusztrációknak köszönhetően, bárki saját egyéniségé-

hez szabhatta a választandó tapétát, és a gyors csere lehetősége is fennállt a megunt esetében.

Arra nézve nincs biztos adatunk, hogy hol és mikor kezdték alkalmazni a színes és nyomomintás tapétapapírokat [wallpaper (angol), papier peint (francia), Papiertapete (német), carta da parati (olasz)] falak burkolására. Valószínűleg ott, ahol léteztek már korábbról is papírfestő műhelyek (4. kép), tehát magától értetődően Keleten, illetve akkor, amikor ezek versenyképesekké váltak az egyéb *háztözetekkel* [börök (5. kép), szőtt flandriai képes-, itáliai selyem- és bársonykárpitok, keleti csomózott szőnyegek, gyapjúdumaszt és olasz bársony falvédők, gobelinek, viaszos-

vásznak] szemben. A falak burkolását már a kezdetektől fogva a hőérzet javítása és az esztétikai élmény szükségének felismerése vezérelte. Alsó-Ausztriában 1425-ből, Közép-Rajna vidékén 1469-ből, Angliában 1509-ből vannak korai adataink a tapétaszerrű falburkolatról. Az utóbbi esetben régebbi dokumentumok hátoldalára nyomtattak mintákat.

Franciaországban a deszkák ereztét utánzó, úgynevezett *fladerpapírt* (6. kép) használták kezdetben. A Távol-Keletről is érkeztek Európába *karakami / kata-gami* típusú dúc-, illetve szitanyomásos, stencilezett papírok (7. kép). Ezek hatására indulhatott el a kézi tapétakészítés Európában. Jerome Lanyer (1571?–1659) hugenotta menekültként I. Károly uralkodó uta-

sítására 1634 körül kísérelt meg először gyapjúszősből tapétát előállítani. Ez volt a bársonyos tapintású velúrtapéta őse, a szabadalmaztatott *londriniana* (8. kép), mellyel az olasz eredetű brokátokat szerették volna helyettesíteni. Ilyen irányban (*papiers tontisse ou veloutés*) kísérletezett a francia *Jean-Baptiste Réveillon* (1725–1811) is a 18. század utolsó harmadában.

A kezdeti papírgyártási paraméterek függvényében a merített papírivek vetemedésmentes összeragasztását is meg kellett oldani. Az első kísérletek ilyen irányban *Jean Zuber* (1773–1852) (9. kép) nevéhez kötődnek, aki Franciaországban (Rixheim) 1790-ben próbált nyomtatni egymás után ragasztott papírokra. Ezután követ-

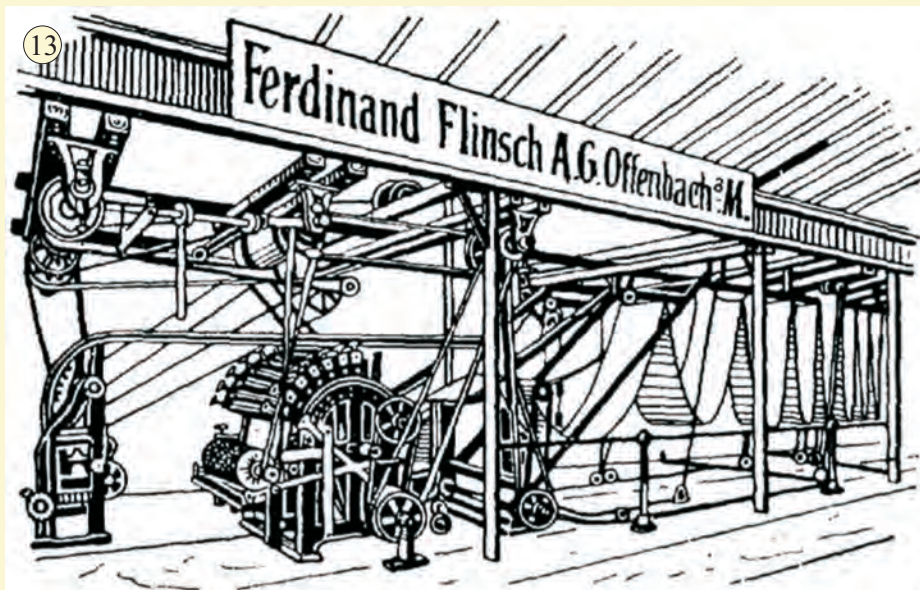

kezett a megfelelő hosszúságú papírcsíkok alapozó festése, majd a(z ismétlődő) minták felvitele, mely feltételezte a pontosan illeszkedő nyomódúcok (10. kép) megtervezését és kifaragását, melyekre különösen a többszínnyomású tapétáknál volt szükség. A művelethez hozzá tartozott a tervezett színek pontos arányú kikeverése az egymás mellé kerülő csíkok azonos színhatásának érdekében. A gyártók kezdetben törekedtek az addig is használatban levő burkolóanyagok színvilágának, mintakincsének utánzására.

A valamikori kárpitok, gobelinek kartonra készített tervrajzai és a későbbi papírtapéták motívumvilága közt biztos találunk némi összefüggést. Ez később a kialakulóban lévő

polgári társadalomnak az arisztokráciát utánozni kívánó kényszerével is magyarázható. A minták lehetnek akár antik eredetűek is (11. kép). Később vallásos (bibliai) tartalommal telítődtek, majd a reneszánsz korának továbbbélő, meghatározó motívum- és mintakincse csak tovább bővült és kiegészült az egymás után következő stílusirányzatokéval. A 17. századi európai kultúrára jelentős hatást gyakorolt az Indiából, Kínából származó festett kelmék motívum- és színvilága is (12. kép).

A papírgyártás 19. századi gépesítésének köszönhetően [Nicolas-Louis Robert (1761–1828) gépészmérnök 1799-ben próbálja szabadalmaztatni a már 12–15 m hosszúságú csíkokat készítő szalagpapír-gyártó gépét, amely

további tökéletesítések után, az 1801-ben szabadalmaztatott *Fourdrinier* gép néven válik közismertté, de már Angliában.] a tapétagyártás is elérkezett a tömegtermelés korszakába. Ennek másik előzménye a kelmefestésnél már korábban használt gépek némileg módosított átvétele volt, kézenfekvő megoldásként: kezdetben a meglévő, később az új tervezésű nyo-

móminták alkalmazásával, majd a metszett és maratott nyomóhengerek segítségével (13. kép). A 19. század végére például a Louis Isidore Leroy vezette francia tapétagyártó cég már 26 színnel volt képes nyomtatni cilindres gépein. A különböző országok

manufaktúráiból kinövő kisebb-nagyobb gyárak igyekeztek megfelelni az egyre szétágazóbb és különböző fajsúlyú minőségi követelményeknek, a hazai és külföldi megrendeléseknek, és reklámjaikban (számlacédulák, képes levelezőlapok, mintafüzetek, sajtóreklám, plakát) is hangot adtak ennek (14., 15., 16. képek). A cégek többsége katalógusokat bocsátott a vásárlók rendelkezésére, amelyekben hirdették az éppen forgalomban lévő, korabeli divatirányzathoz illeszkedő tapétáikat. (Az említett Leroy cég 1849–1981 közötti mintegy 51 katalógusának kínálata tekinthető meg digitálisan a Musée Les Arts Décoratifs-nak köszönhetően a világhálón.) Ettől kezdve az elszabadult alkotói kedvnek a sorban megjelenő új festékek, az új papírfajták, a kísérletezésre készítő műanyagok s a korábbi tapéta gyártási technikák tökéletesítése adott további lendületet. Érdekes módon a tapéta használati szokások, a kedvelt vagy éppen divatos mintakincsek néha helyről helyre vándoroltak a kontinensen Franciaország, Svájc, Németország és Anglia között, hol az egyik, hol a másik gyártási központ, manufaktúra, gyár hírnevét öregbítve. A 18. században az egész nyugati világban hamarosan a francia tapéták váltak áhított divatárukká. Nem is csoda, hiszen a 18. század végén csak Párizsban több tucat tapétakészítő manufaktúra létezett, melyek több száz munkást foglalkoztattak. Köztük a híres Réveillon, Arthur & Robert, Cognez-(Langlois), Dinan et Jourdan, Dumarchais, Dutoit, Jacquemart et Bénard, Millet, Paulot, Pauquet, Petit, Simon és mások. De közismert manufaktúrák ebből az időből Le-

tourmy (Orléans-ból), J. Zuber et Cie és társultjaik (Rixheimből), valamint Vielle-Favarger (Rouenből). 18. századi angol tapétakészítők voltak: John Seagod, John Hall, Robert Stark, Crompton and Spinnage, Joseph and Thomas Cox, de föltétlenül meg kell említenünk a kor művészetére és ízlésére nagy hatást gyakorló William Morris (1834–1896) (17. kép) mindezek közül felismerhető gyönyörű tapétáit. Amerikában kezdetben az angolok kereskedtek tapétákkal. 1712–1836 között vámilletéssel is sújtották az amerikaiakat emiatt. A Philadelphiából származó képen ez esetben nem a nők és ruházatuk az érdekes, hanem maga a tapéta (18. kép).

A sorozatos kísérletezés, a tökéletesedő technika és az állandóan változó ízlésvilág teremtette meg a tapétaféleségek számtalan változatát: aranyozott tapéták (estampé), ripsz-tapéták (alapozott, szatinírozott és gőzölt nyomtatott tapéták), bársonyos/gyapjas tapéták (frappé, Veloutirtapete), gobelin-papírostapéták (XIV. Lajos korabeli gobelin-szövet-tapéta utánzata), tematikus panorámapapéták, bőrtapéták (17. századi bőrtapéta imitációja, reponsé), fatapéták, fayence-tapéták, írisztapéták (színját-szó) (19. kép), olajnyomású tapéták, a mai széles, helyiségekre szabott kínálatról nem is beszélve (20. kép). Egységeseedett a méretük. Kiegészítőként jelentek meg a tölgyfa-, akantusz-, gesztenyelevél és egyéb mintázatú szegélytapéták, melyek egyszerűségükben fogva többféle (akár) mintás tapéta lezárására voltak alkalmasak (21. kép).

Manapság nem ritka a nosztalgizáló, az antik vagy egyéb korok stílu-

antik mintákból ihletődő, de korszerű anyagokkal és technikával dolgozó Zofanny és sokan mások [Pierre Frey, Arte Décoration intérieure, Casamance, Rasch, Cole & Son, Casadeco, Texam, Grandeco (belga), Tiffanie Zambaiti, AS Création], a középkelet-európai, keleti vagy amerikai ki-maradt cégekről nem is beszélve.

Egyébként a www.historicwallpapering.net weboldalon, a történeti tapéták forrásainak tárgyalásánál számtalan utalást kaphat az érdeklődő azon vállalkozásokra vonatkozóan, melyek korabeli, eredeti dokumentumokból ihletődve ajánlanak mintákat, megoldásokat és kivitelezéseket, reprodukciókat, akár az 1690-es évektől. Ugyanez az oldal teremt kapcsolatot más, a történeti tapétapapírokkal kapcsolatos oldalakkal (konzultán-sok, elemzők, konzervátorok, restaurátorok, bibliográfiák, gyűjtemények stb.) a világ legkülönbözőbb tájairól. A www.fabricsandpapers.com pedig a tapétatípusok és variációik, a gyártók, üzletek tömkelegében segít eligazodni. Érdemes böngészni őket. A mi szempontunkból azért is, mert rengeteg történeti utalásra találunk.

Róth András Lajos

1861-ben alapított, de a 19. és 20. század fordulójáról közismert, szintén angol, máig fennálló *William Morris*; az 1773-as alapítású *Little Green*, amely a 18-19. századi londoni majorsági házakban (palotákban), apát-ságokban, középületekben fennmaradt tapétamintákat éleszt újra; a tapétáit különböző szobatípusokra (lépcsőház, folyosó, előcsarnok, konyha, fogadószoba, nappali, gyerekszoba, könyvtár, ebédlő, hálószoba és akár fürdőszoba) tervező *Harlequin*; a klasszikus és jelenkori mintákban egyaránt jeleskedő, a világ minden táján ismert, teljes lakberendezési formatervezést kínáló *Jane Churchill*; az

sainak (rokokó, klasszicista, biedermeier, szecesszió, Bauhaus, Jugendstil stb.) felelevenítése sem. Ez az egyre inkább fellendülő palota-, kastély- és polgári lakás restaurálásnak is köszönhető (22. kép).

A világhálón jártasok számtalan jelenkori nemzetközi híró alkotóval, gyártóval, céggel ismerkedhetnek meg. Olyanokkal, mint a modern festékeket, az új színeket, valamint a régi hagyományokat ötvöző *Farrow & Ball*; a közterületeken is jelenlévő *Koziel* (Christophe Koziel); a nemzetközi kiterjedésű *Élitis*; az O&L, Nina Campbell, Liberty Furnishings et Lorca márkanevek alatt forgalmazó *Osborne & Little*; az Islingtonban 1860-ban letelepedett és kezdetben francia tapéták importőreként ismert brit *Sanderson*, amelyik a világ legnagyobb, a reneszánszig visszanyúló tapéta- és nyomódúcgyűjteményével rendelkezik. Továbbá említhető az

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai hivatalának kezelésében 18. Szerzemények és adományok gyűjteménye (I.)

Annak ellenére, hogy terjedelmét tekintve nem túl jelentős (kb. 1 folyóméter), mégis a csíkszeredai levéltár egyik legértékesebb iratcsoportja. 1976-ban létesült, majd az évek során folyamatosan bővült, napjainkban is gyarapodik, főleg adományok révén. A gyarapodásban nagy szerepe volt a levéltári törvénykezés 1974. évi változásának, melyről a korábbi lapszámokban, a múzeumi iratgyűjtemények levéltári kezelésbe vétele kapcsán is esett szó.

Az Államtanács 1974. évi 206. számú rendelete¹ több mint két évtizeden keresztül volt hatályos, a ma is érvényben lévő 1996. évi 16. törvény megjelenéséig határozta meg a romániai levéltári tevékenységet. A leglényegesebb újdonság, amit bevezetett, az iratok fölötti tulajdonjog kérdésének meghatározása volt, az Állami Levéltár jogkörének jelentős kiterjesztésével. Eszerint mindazon történeti jelentőségű, tehát a Nemzeti Levéltári Alap részét képező dokumentumokat, amelyek addig a különböző tudományos vagy kulturális szervezetek (Román Tudományos Akadémia, könyvtárak, múzeumok), egyházak, illetve magánszemélyek tulajdonában voltak, az Állami Levéltár központi vagy megyei fiókjában kellett elhelyezni. A vélelmezhetően maradandó értéket képviselő, dokumentum értékű iratokat be kellett jelenteni az illető térségben illetékes levéltári hivatalnál, ahol egy erre a célra létrehozott, szakemberekből álló bizottság döntött az iratok átvételének indokoltságáról.

A jogszabályi környezet változása nyomán a gyűjtemény elsősorban adományozás útján bővült. Utólag már szinte lehetetlen megállapítani, mely esetekben volt szó a tudományos kutatást támogató, a széles hozzáférést szem előtt tartó önkéntes adományozásról, és mikor a hatóságok nyomására történő kényszerű lemondásról. Átadási-átvételi jegyzőkönyvek nyomán került a levéltár kezelésébe az abásfalvi Csoma család

nemeslevele,² a tusnádi Darvas család adománylevele,³ a galgóci Szőke család címeres nemeslevele,⁴ a recsenyédi Fekete család lófősítő levele⁵ és a csíkszentkirályi Léstyán család címeres nemeslevele,⁶ hogy csak e kategória értékesebb darbjait említsem. Pár alkalommal adományozásként (ajándékozásként) jegyezték be a gyarapodást, ez történt például a csíki vashámornál dolgozó székelyek 1591. évi kollektív lófősítő levele⁷ és az 1614. évi lustra⁸ esetében.

Néhány esetben vásárlás által is gyarapodott a gyűjtemény. Így került a levéltárba a Tóth (alias Szilassy) család címeres nemeslevele,⁹ az első tusnádi fürdőtársulat jegyzőkönyvei¹⁰ vagy Csupor Péter adománylevele.¹¹

Számos esetben a belügyi szervek adtak át értékes iratokat a levéltárnak, melyeket korábban az 1971. évi 472. számú rendelet 49. cikkelyére hivatkozva koboztak el tulajdonosaiktól. Ilyen úton került a gyűjteménybe a gyergyóalfalvi Kis család nemeslevele¹² vagy a szintén gyergyóalfalvi Literatus (Deák) János lófősítő levele.¹³ További három esetben nem derül ki a korábbi tulajdonos kiléte, mivel az átadó a Belügyminisztérium Megyei Felügyelőisége vagy a Megyei Milícia Gazdasági Osztálya volt.¹⁴

*A gyűjtemény legrégebbi darabja:
az 1546. évi örökös
vásári szerződés (89. sz.)
(A fotók a szerző felvételei.)*

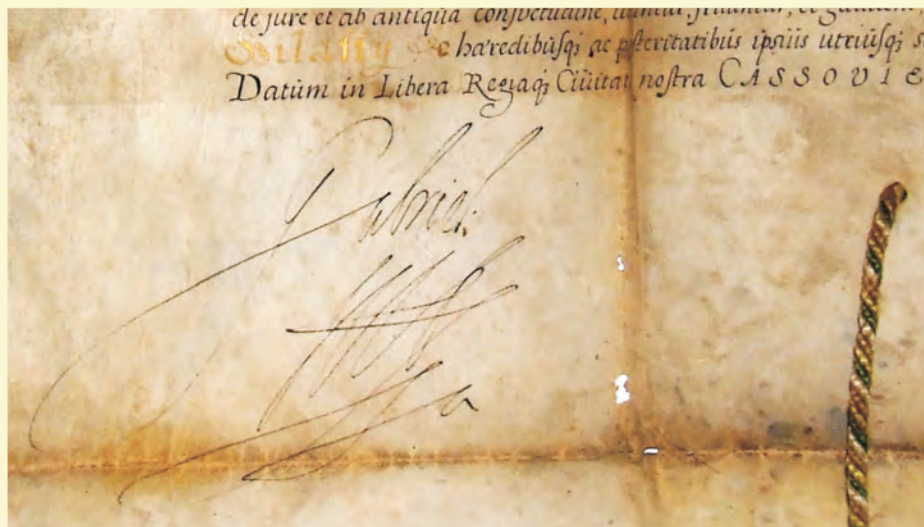

A gyűjtemény nyílt jellegéből adódóan, azaz, hogy vásárlás vagy adományozás által folyamatosan bővíthető, rendezési elvként az átvétel sorrendje szolgál, és kevésbé tud érvényesülni az időrendiség vagy a műfaji csoportosítás elve, amelyek egyéb fondok és gyűjtemények esetében bevett gyakorlatnak számítanak. Az időrendiség abban az esetben érvényesíthető csupán, ha egyazon adományozótól/eladótól egyszerre több irat kerül átvételre, de akkor is csupán az átvett iratokra vonatkozóan.

Mivel az adományozók/eladók köre társadalmi és kulturális tekintetben is igen széles, a tőlük származó levéltári anyag is nagyon változatos: a díszes kivitelű kiváltságlevelektől, a jogszolgáltatási tevékenységből származó vagy gazdasági aktivitást illusztráló irattípusokon át az önéletrírásig és magánlevelezésig sok-sok műfajt képvisel. A gyűjtemény legnagyobb részét a családi levéltárak hagyományos irattípusai teszik ki: gyakorlati jelentőségű, birtokszerzésrel és birtokigazgatással összefüggő jogbiztosító levelek (adásvételi és zálogszerződések, bizonyáglevellek, tanúsítványok, végrendeletek, osztálylevelek, birtokösszeírások), illetve különféle jogszolgáltatási eljárások során keletkezett iratok (intőlevelek, perbe idézések, tanúvallomások, törvényszéki határozatok, ítéletek).

A jogszolgáltatási iratok sorából kiemelkedik egy 1697-ben zajló kivizsgálás anyaga (23. számú iratcsomó), mely vizsgálat során több tanú is vallomást tesz kotormányi Mihály Péter¹⁵ deákné Gergely Margit viselt dolgairól. A több alkalommal és helyszínen tartott kihallgatásból négy jegyzőkönyv¹⁶ és abban 19 tanú vallomása maradt fenn. A feslett erkölcsű asszonyság leány korában „nem vala személy válogató, valakit elől hátul talált, mindennel barátságot vetett”. Utóbb azonban ízlése sokat finomult és főleg a helyi elit tagjai iránt kezdett vonzódni: pap, iskolamester, de még alkirálybíró is került a hálójába. Ez utóbbi esetben azonban túl messzire merészkedett. Sokan már részegeskedéseit, a Kászoni Zsigmond¹⁷ és Jánosi Mihály¹⁸ plébánosokkal, illetve Szebeni János¹⁹ iskolamesterrel, vagy bizonyos Bálint²⁰ deákkal fenntartott kapcsolatait sem nézték jó szemmel, de amikor csíkszentimrei László (Deák) Tamás²¹ alcsíki alkirálybíró is az ágyába került, akkor kitért a botrány. A királybíró megcsalt felesége, Balázs Margit²² asszony törvényes útra terelte az ügyet, így került sor 1697-ben a Gergely Margit cégéres életét vizsgáló eljárásra és a kihallgatásokra. A vallomások értékes adalékokat szolgáltatnak mind a közösség erkölcsi viszonyainak vizsgálatához, mind a római katolikus egyház 17. század végi egyházfegyelmi állapotaira vonatkozóan. A mentalitástörténeti adalékok mellett számos művelődés- és helytörténeti adatot (papokra, tanítókra, iskolákra, egyházi épületekre vonatkozó utalást) is tartalmazó jegyzőkönyvek igazi csemegét jelentenek, ezért pár szemelvényt érdemesnek tartok e helyen is közölni:

*Bethlen Gábor fejedelem
kézjegye 1622-ből (24. sz.)*

Péter János kotormányi lófő, 37 éves: „Az kérdésben én is azt hallottam Péter deáknénak maga szájából, másnak kérkedett vele, hogy olyan gonosz ember az az páter Kászoni, hogy csak lenyom az padra engem s ott jó módon meg teszi nékem, tudni illik elé von s meg gyak²³ erőssen, bűn szerént [...]. Azt is magától hallottam Péter deáknétól, azt mondotta, hogy úgy szereti őt az az páter Kászoni, hogy ha az ura meghalna, letenné az papságot, s őt elvonné feleségnek. [...] Hallottam azt is Péter deákné asszonyomnak az szájából, hogy az pap monya²⁴ igen erőss állat. Az szegény megholt feleségemtől hallottam, csudálkozott rettenetesen rajta, és azt mondotta nékem, hogy egykor Szent Márk evangélista napján (:de arra nem emlékszem melyik esztendőben vala, de akkor vala az dolog, amikor Szebeni János deák Szent Györgyi schola mester vala:), vendége lévén Péter deák uramnak, mulatás közbe látta, hogy kijött Szebeni János deák és Péter deákné, és az Péter deák uram csüre és az mi deszka kertünk között egy helyre kerülván, Szebeni János deák Péter deáknét elé vonta, s vétkezett vele bűn szerént, az szemivel látta az feleségem, nékem úgy beszéllette.”

Imecs István kotormányi lófő, 26 éves: „Az kérdésben azt tudom, hallottam Péter deákné asszonyomtól, azzal kérkedett, úgy szeret engemet páter Jánossi Mihály, és én is ökegyelmét, hogy mikor felállott az praedikáló székből addig néztem, hogy elájultam szerelmemben, mások hoztak ki az templomból.”

György Albert kotormányi lófő, 30 éves: „Tudom azt, hogy mostan Gyrgyóban, Gytróban lakó páter Jánossi urammal igen szerették egymást Péter deákné asszonyommal, kalácsot s egyéb jót sokat vitt és küldözött az páternek Péter deákné asszonyom. Hallottam attól asszonytól, az ki ő kegyelmétől kérdezte, melyik jobb az papée vagy az deáké, arra azt mondotta Péter deákné, hogy bizony jobb az deák monya, mert ő mind az kettőt próbálta. Megint mondotta azon asszony neki, miért héjjaz olyan fenn: szeretne kegyelmed köztünk való embereket, arra azt mondotta Péter deákné asszonyom: nem én bizony zekében járó paraszt embereket, ha sze-

reték nemes embereket, papot, deákat szeretek, az ki köntösben jár [kiemelés tőlem – B. Z.], nem olyan rongyoson mint mü járunk. Azt is tudom, hogy páter Kászoni Sigmond uramat igen szerette Péter deákné, az szomszédomba egy sajtot is füstöltetett vala számára, oda is adta volt, úgy hallottam.”

Gyűjteményünkhöz visszatérve, a zömében 18-19. századi székelyföldi érdekeltsgű *jogbiztosító iratok* között – mind a kibocsátás idejét, mind a tárgyát képező birtok földrajzi helyzetét tekintve – kakuktkojásnak számít egy irat, a gyűjtemény legrégibb darabja: a kolozsmonostori konvent előtt 1546-ban kötött örökös vásárlási szerződés, mely szerint Gerdey Demeter²⁵ özvegye, Komlódy Orsolya asszony ezer aranyforintért örökösen eladja Kolozs vármegyei, oroszfajai birtokát a rajta álló nemesi udvarházzal együtt Somogyi Barnabásnak és feleségének, Kozmay Klára asszonynak (89. sz.). A többi jogbiztosító irat zömmel Csík-Gyergyó-Kászoni és Udvarhely székek területére, és a családok viszonylag szűk körére vonatkozik: Alcsík és Kászoni székek közül a csíkszentmártoni Bocskor, csíkmindszenti Czíkó (kisebb részt a csíkszentmártoni Szabó, csíkszentmártoni Becze, csíkbánkfalvi Kovács és kászoniújfalusi Csűrös), illetve a csíkmindszenti Demes családok hagyatéki és adósságos pereire vonatkozóan találunk adatokat a 18-19. századból,²⁶ Gyergyóból főleg az alfalvi

Kis és Vargyas családok iratait olvashatjuk,²⁷ Udvarhelyszékről pedig a Nagysolymoson birtokos sepsiszentgyörgyi Szentgyörgyi és a nagysolymosi Koncz családok különféle jogügyletei dokumentálhatók ugyanaból az időszakból.²⁸

Az udvarhelyszéki térségben maradvá, de áttérve a *személyes jellegű iratok* ismertetésére, szólni kell szent-erzsébeti Szakács Péter (1851–1947) bikafalvi földbirtokos, okleveles közigazdász, kereskedelmi és iparkamarai főtitkár 1936-1937 körül írt visszaemlékezéseiről, amelyekből azonban csak töredékek olvashatók (111. sz.).²⁹ A személyes jellegű iratok sorában érdeklődésre tarthat számot két másik iratsorozat is, amelyek viszont kevésbé kötődnek térségünkhöz: egyrészt Szendrey Júlia (1828–1868) második házasságkötése kapcsán, 1850-

A székelyudvarhelyi Lakatos család lófősítő levele (22. sz.)

ben adott nyilatkozata Petőfi Sándor haláláról (hasonmás) és Petőfi egyik 1848-ban íródott levelének hasonmás változata (9. és 195. sz.), másrészt Alexandru Vlahuță (1858–1919) román író levelei Paul Bujor (1862–1952) zoológushoz (105. sz.).

A Székelyföld múltjának megismeréséhez szolgáltatt értékes *társadalom- és gazdaságtörténeti adalékokat* néhány figyelemre méltó irat: egy erősen megrongálódott, 1785 januárjában keletkezett jegyzék, mely a Hóra-világ történetéhez nyújt érdekes gyergyói adatokat (kiderül belőle, hogy Ditró, Szárhegy, Alfalu, Várhegy, Maroslaka és Bélbor lakosai közül kiktől koboztak el fegyvereket a parasztfelkelés nyomán – 94. sz.); néhány 1842–1845 közötti irat a csíkszentkirályi Steckbauer-féle papírmalom múltját elevenítik meg (27–33. sz.); a tusnádi fürdőélet kezdeteire vonatkoznak a beszédműzői első fürdőtársulat 1845–1847 közötti jegyzőkönyvei (34. sz.).³⁰ A Székelyföld népesség- és társadalomtörténetének egyik meghatározó jelentőségű forrása, az 1614. évi lustra jóval későbbi, egyszerű másolatban olvasható (177. sz.), de egy kevésbé ismert kútfő, az 1719. évi 18 sustákos adót megfizető csíkmindszentiek jegyzéke is megtalálható a gyűjteményben (112. sz.).

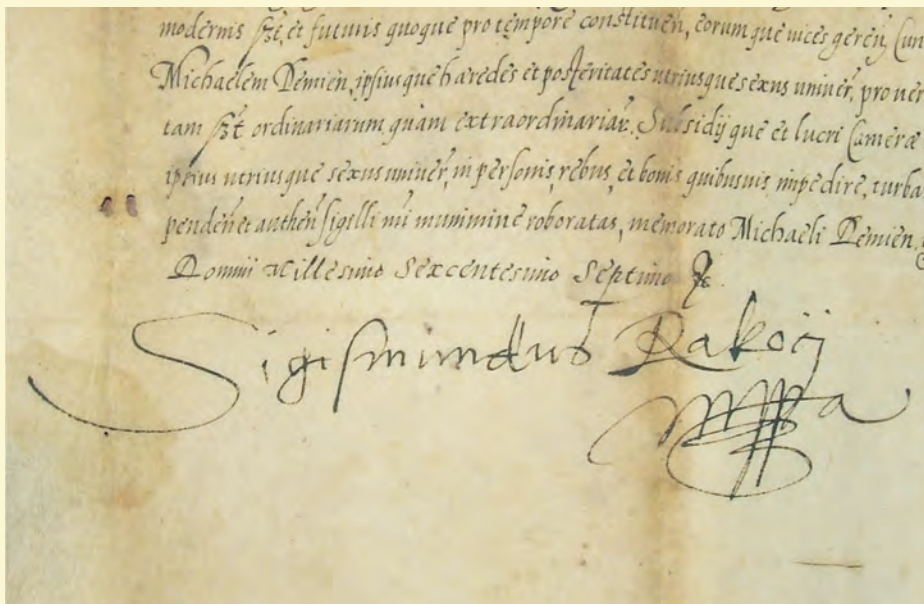

Mária Terézia királynő viaszpecsétje 1742-ből (21. sz.)

Bicsok Zoltán

1. Tulajdonképpen az 1974. évi 20. törvény, vagy az Államtanács 1971. évi 472. számú módosított rendelete a Nemzeti Levéltári Alapról.
2. Az abásfalvi Csoma család nemeslevelét Jakab Ferenc homoródszentmártoni tanítótól vette át a levéltár 1976-ban. – A csíkszeredai Levéltár fondjainak törzskönyve (A Román Országos Levéltár Hargita Megyei Hivatala, a továbbiakban: ROLHMH).
3. A tusnád-szeretszegi Darvas család javára kiállított és bizonyos alcsíki birtokok fölötti tulajdonjogát megerősítő oklevél ugyancsak 1976-ban került a levéltárba Ladó Lajos csíkszentsimoni tanár révén. – Uo.
4. A galgóci Szőke család címeres nemeslevelét 1978-ban vette át a levéltár Szőke Antal tusnádi lakostól. – Uo.
5. A recsenyédi Fekete család lófősítő levele 1980-ban került a levéltárba Fekete Gábor homoródszentmártoni lakos által. – Uo.
6. A csíkszentkirályi Léstyán család címeres nemeslevelét Pataky Béla székelyudvarhelyi lakostól kapta a levéltár 1981-ben. – Uo.
7. A csíki vashamornál dolgozó székelyek 1591. évi lófősítő levelének hiteles másolata Máté Gizella marosvásárhelyi lakos adományaként került a gyűjteménybe 1984-ben. – Uo.
8. Az 1614. évi lustra egyszerű másolata Kozán Piroska csíkszeredai lakos adománya 1987-ből. – Uo.
9. A Tóth (alias Szilassy) család címeres nemeslevelét Tóth György bögözi lakostól vásárolta a levéltár 1983-ban.
10. A tusnádi (beszédmezői) fürdőtársulat jegyzőkönyveit Liviu Moldovan maros-

Rákóczi Zsigmond fejedelem kézjegye 1607-ből (176. sz.)

vásárhelyi levéltárostól vásárolta a levéltár 1984-ben.

11. Csupor Péter székely tizedes adománylevelét Ébner Jenő marosfői lakostól vásárolta a levéltár 1985-ben. Vélhetően azonos dr. Ébner Jenő (1907–1989) tragikus sorsú római katolikus pappal, lazarista szerzetessel, aki 1953-tól kényszerlakhelyen élt Marosfőn.

12. A Kis család nemeslevelét Kis Károly gyergyóalfalvi lakostól kobozták el 1977-ben.

13. Literatus János lófősítő levelét Csata Károly gyergyóalfalvi lakostól kobozták el 1977-ben.

14. 1981-ben két, 1985-ben pedig egy oklevél került elkobzásra és levéltári elhelyezésre: a homoródszentmártoni Kovács család armálisa és a székelyudvarhelyi Lakatos család lófősítő levele, illetve az etédi Hodgyai család címeres nemeslevele.

15. Mihály Péter deák, kötormányi István Mihály fia, az 1680-as években nagykászoni iskolamester volt. 1709-ben Csíkszentimrén tűnik fel, egy jegyzőkönyv hitelesítésénél. – Szőcs János: *Csíkszéki iskolamesterek, kántorok, tanítók (1571–1800) II. rész.* – http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/csiki_2009_regeszet/pages/016_SzoCs_Janos.htm

16. A négy jegyzőkönyvből három teljes, egy töredék. Az iratsomó Víg Károly (1912–1990) történész, műfordító adományaként került a levéltárba.

17. Kászoni Zsigmond tanulmányairól egyáltalán nincsenek adatok, papi pályájáról is csak annyit tud a szakirodalom, hogy 1690-ben csíkszenttamási plébános volt. – Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmege történeti papi névtára.* Szent István Társulat–Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2009. 293.

18. Talán azonos azzal a Jánosi Mihály (más források szerint Mátyás vagy Máté) csíki származású plébánossal, aki kolozsvári és nagyszombati tanulmányait követően Csíkszentgyörgy, majd Csíkszentkirály, 1716–1718 között pedig Nagybologasszony egyházközség plébánosa volt. – Ferenczi Sándor: *I. m.* 282.; Szőcs János: *I. m.*

19. Szebeni János 1690-ben a csíkszentgyörgyi egyházközség orgonistája, utóbb ugyanott iskolamester volt. – Szőcs János: *I. m.*

20. Bálint deákról egyéb adat nem áll rendelkezésre, minthogy a felszarvazott férj rokona volt.

21. Csíkszentimrei László (Literati, Deák) Tamás alcsíki alkirálybíróására vonatkozóan 1690-ből, 1699-ből és 1701–1702-ből is vannak adatok. – ROLHMH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, I/27, 53.; Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Budapest, 1994 (reprint). 133.; *Székely oklevéltár VII. kötet (1696–1750).* Szerk.: Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1898. 38.

22. Balázs Margit, mielőtt csíkszentimrei László Tamás felesége lett, csíkszentkirályi Bors János házastársa volt. – Endes Miklós: *I. m.* 170.

23. Gyak = rég. dug.

24. Mony = rég. here.

25. Gerdey Demeter 1543-ban Fogaras várának várnagya („castellano castris Fogaras”) volt. – Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században.* Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1996. 349.

26. A felsorolt alcsíki és kászoni családokra vonatkozó iratok a gyűjtemény 43., 102., 104., 113–162. számú darbjai.

27. Aergyói vonatkozású jogszolgáltatási iratok a gyűjtemény 36–41., 54., 57–64., 84–88., 90–93., 101. számú darbjai.

28. A nagysolymosi birtokos családokra vonatkozó iratok a gyűjtemény 65–81. számú darbjai.

29. Szenterzsébeti Szakács Péter (véltetően teljes) önéletírása is a csíkszeredai Levéltárban található. – ROLHMH, F 591 Székely birtokos családok iratgyűjteménye. A bikafalvi Szakács család iratai, 17–21. sz. (A gyűjtemény jelenleg még rendezés alatt áll, de a közeljövőben kutatható lesz.)

30. Közölve: Bicsok Zoltán: „Írtattak Beszédmezőn.” Adalékok a tusnádi fürdőélet kezdeteinek történetéhez (1845–1852). In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XI.* Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont – Areopolisz Egyesület. Székelyudvarhely, 2011. 88–127.

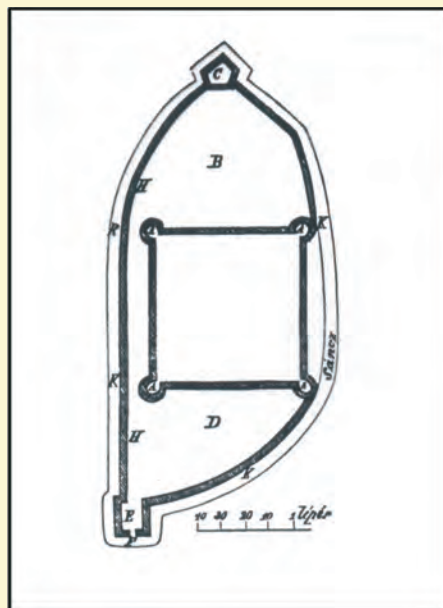
A bágyi vár

A Nagy-Küküllő völgyéből a Homoród mentére igyekvő utazó figyelmét a vízválasztón egy szembetűnő, jellegzetes természetes képződmény ragadja meg: a bágyi hegy, melynek formája leginkább egy kétpúpú, fekvő tevére hasonlít. A hegy nyugati, magasabbik csúcsán (856 m), a vártetőn a bágyi vár maradványai találhatóak.

A bágyi vár sok szempontból egyedi az udvarhelyszéki és székelyföldi várak sorában. Történetéről mitikus képet rajzolt Jánosfalvi Sándor István és az ő adatait felhasználó Orbán Balázs, mit sem tudva a vár fejedelemségi kori történetéről. Az erősséget a Csíki Székely Krónika nyomán hosszú időn keresztül „ösi” székely várnak tartották, kitalált személyekkel és eseményekkel tarkítva történetét. Kelemen Lajos forráskutatásai azonban rávilágítottak arra, hogy a várat a 17. században a török betörések hatására építették a környék falvainak lakói.

A várra utaló legelső hiteles történelmi forrás Apafi Mihály 1663. június 5-én Radnóton kiadott oklevele. A fejedelem a várhegy körül található Bágy, Ége, Dálya, Lókod, Patakfalva és Recesenyéd nemes székelyeinek kérésére megengedte, hogy háborúba vonulás alkalmával hat, általuk kiválasztott hadra képes személyt a vár őrzésére otthon hagyjanak. A rendelkezés arra is utal, hogy már jórészt befe-

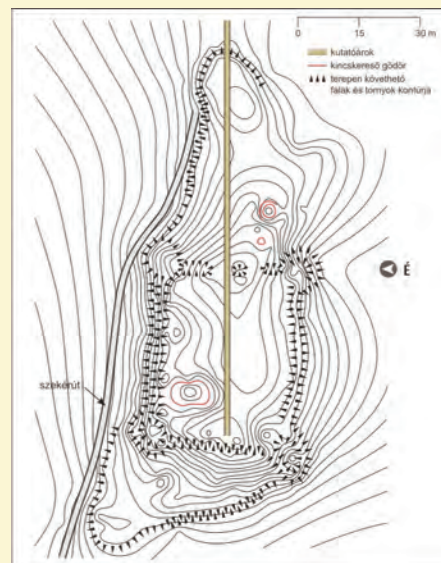
Orbán Balázs alaprajza a bágyi várról

jeződött a vár építése, melyet – Kelemen Lajos szerint – az 1658. és 1661. évi török-tatár betörések súlyos megpróbáltatásainak következtében emelhetek a falvak. Az adatok ismeretében kézenfekvő volt a feltételezés, hogy a vár hat tornyát egy-egy falu emelte. A mentsvár létrehozását és fejedelmi jóváhagyását illetően az előkép a közeli Homoródszentmárton templomára lehetett, amelyet szintén hat település épített a 17. század első felében. A bágyi várat utoljára 1690-ben használták védelmi céllal, Thököly Imre csapatainak Homoród menti átvonulásakor. A következő században romos állapotba kerülő erősséget a 19. század elején az Ugronok hordatták el Ábránfalvára, udvarházat építve köveiből.

A helyszínen is megforduló Orbán Balázs korában a romok alapján még rekonstruálható volt a vár, melyről a nagy székely utazó alaprajzot készített. Mai ismereteink alapján felmérése szerkezetében (négy saroktornyos belső vár, külső vár) pontos, és eddig úgy tűnt, hogy részleteiben is hiteles (hengeres belső saroktornyok).

A bágyi vár mai felszíne kiválóan tanulmányozható, ugyanis a hegyen fás növényzet alig fordul elő, a konglomerátum kőzetről erőteljesen lekopott termőtalajt mindössze gyér fű borítja. A nagy kiterjedésű, lapos vártető nyugati részére emelt erősség a terepi viszonyokhoz igazodva épült. Szerkezete alapvetően két részre osztható, belső és külső várra. A magterületét képező belső vár szabálytalan négyszögű, kissé trapezoid alaprajzú, sarkain egy-egy védőtornyossal. A felszíni terepidomok alapján úgy tűnik, hogy a déli és északi falakat nem bontották el teljesen a 19. században, viszont a keletit és a nyugatit mélyen kitermelték, amint azt falkiszedési árkaik mutatják. Az átlósan elhelyezkedő saroktornyok közül legmarkánsabban a délnyugati maradványai láthatók a felszínen. A kb. 8x8 m kiterjedésű omladékhalmaz alapján ítélve, a torony formája – Orbán Balázs ábrázolásával ellentétben – négyzetes volt. Formájukat legjobban a délkeleti és északnyugati tornyok őrizték meg, és mindkettőről nagy valószínűséggel állítható, hogy négyszög alaprajzúak voltak, méretük

A bágyi vár 2005. évi felmérése (Sófalvi András – Bagi István – Serfőző Antal munkája)

nagyjából megegyezett a délnyugatiéval. Az északkeleti torony a legrosszabb állapotú, formája és kiterjedése csak nagy vonalakban határozható meg. A belső vár nyugati részének felületét nagyméretű kincskereső gödör ékteleníti, melyet feltehetően egy lakó- vagy gazdasági célra használt épület maradványaiba ástak. Az épületnégyeszőg kapujának, bejáratának pontos helyét nem ismerjük.

Az ún. külső vár egyértelműen a belső vár védelmének hatékonyabbá tételét szolgálta. A várba a várhegytől nyugatra húzódó nyereg irányából lehetett feljutni, ide építettek egy négyeszőg alaprajzú kaputornyot, melyet feltehetőleg fal (ma itt csupán egy árok látható, kétoldalt alacsony, sáncszerű kiemelkedéssel) kötött össze a belső vár délnyugati tornyával. A kaputornyó északi oldaláról induló külső fal a felszíni terepidomok és Orbán Balázs ábrázolása alapján nem csatlakozott közvetlenül a belső várhoz, hanem ennek északi fala mellett haladt el. A kettős fal építését a terepviszonyok magyarázzák, a vár az északi oldalról könnyen támadható volt. A falszorokban vezetett az út a külső vár keleti részébe, itt a fal nyomai ma mindössze egy tereplépcső formájában azonosíthatók. A vártető keleti, lapos oldaláról könnyen sebezhető volt a belső vár, melynek fedezésére előretolt védőművet, egy ötszögű tornyot építettek. A vár többi tornyait méreteiben jelentő-

sen meghaladó sokszögű védőmű (észak–dél irányban mért szélessége 13 m) nagy valószínűséggel egy ágyútorony lehetett. Az Orbán Balázs által megjelenített várároknak a déli oldalon nincsen nyoma, a meredek oldalon ez fölösleges is lett volna. A külső vár falait máshol mindössze egy tereplépcső sejteti, így egyértelmű falvonulat hiányában számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy a külső falak helyett egyszerű palánk állt, kívül árokkal.

A bágyi vár építési körülményei több vonatkozásban hasonlítanak a szentmártoni templomvárához, formailag viszont a belső vár leginkább a székelyderzsi templomot övező szabályos alaprajzú, négy saroktornyos várral rokonítható, mely az 1620-as években épült. A nagyrészt eredeti állapotában fennmaradt derzsi templomváron mindössze annyi változtatás történt az elmúlt évszázadokban, hogy a 18. század végén elbontották a védőfolyosót, hogy helyükre fedett színeket építhessenek. Ugyanekkor Derzsenben a saroktornyok gúla alakú tetőket kaptak az eredeti szuroköntős oromfalú félnyeregteretők helyett. E toronytípus számos analógiája fellelhető a Homoród mentén (Homoróddaróc, Homoródbene, Homoród és Homoródszentmárton templomvárai). Részletképzésük és méreteik hasonlóak és általában kétféle alaprajzi megoldással épültek. Többségük négyzetes és a sarkokon átlósan elhelyezett, de van néhány ötszögű, oldalozható bástyaként épített is. A bágyi vártól és a derzsi templomvártól annyiban különböznek, hogy korábbi, ovális vagy sokszögű várfalakat erősítettek ilyen tornyokkal, míg Bágy és Derzs esetében a várfalak és a tornyok azonos időben épültek. Szászföldön a fentiekén kívül még a miklóstelki és a hégeni templomvárak mutatnak hasonló elrendezést.

Gyöngyössy János rekonstrukciójának számos eleme analógiákon alapszik, az alaprajzi részleteket régészeti

*Légi felvétel a bágyi várról (fent).
A vár délnyugati tornyának
maradványai (középen).
A vár északnyugati tornyának
maradványai a háttérben
a külső várral (lent).
(Sófalvi András felvételei)*

Részlet a székelyderzsi várfalról és északi védőtornyáról. (Sófalvi András felvétele)

feltárás tudná tisztázni. Egy 1983-ban végzett szondázó ásatás semmi érdemlegeset nem állapított meg e tekintetben, ugyanis mindössze egy hosszú kutatóárokkal vágták át nyugat–kelet irányban a várat. A másodkézből ismert megfigyelésekből (Hargita megye régészeti repertórium) megtudjuk, hogy a 17. századi vár egy bronzkori – vaskori földvár (?) helyén épült. Ennek kapcsán megjegyzem, hogy a felszínen ma látható terepidomok teljesen illeszkednek a fejedelemségkori vár képébe és megalapozatlan őskori sáncokkal számolni a vártetőn.

A bágyi vár építéstörténetét illetően érdemes néhány történelmi tényezőt újragondolnunk. Ismereteink szerint 1658-ban a Rikán átkelt török-tatár had a Nagy-Homoród mentén csak Homoródszentpálig jutott fel. Kétségtelen, hogy a pusztítás híre elért a szomszédos falvakig és a Székelyföld keleti részeit komolyan érintő támadás intő jel volt a székelység egészének. Kemény János fejedelemmé váló választásának (1661. január 1.) következménye rövidesen Székelyföld teljes felprédálása lett. A Homoród mentén a török-tatár hadak feldúlták a legjobban erősített templomot, a közeli szentmártoni templomvárat is. A bágyi várat először említő és az építésére utaló 1663. évi oklevél alapján elég

egyértelműnek tűnt annak megállapítása, hogy a vár a fenti események közvetlen hatására épült. A fejedelmi jóváhagyás szerint az erősséget „ennek előtte való időkben kezdvén építeni ... melyet már jobb részént véghez is vittek volna”. A vár alaprajzi szerkezetének és formai részleteinek elemzése alapján viszont úgy gondolom, hogy a bágyi vár építése egy hosszabb folyamat eredménye, melynek kiváltó oka számos más, 16-17. századi török betörés is lehetett (pl. a szentmártoni templomot feldúló 1613. évi portya).

Udvarhelyszéken leginkább éppen a Homoród mentét és a szék déli részét érték a török betörések már a 15. század első harmadától (a legkorábbi közvetlen adat 1432-ből való). A legtöbb templomot az átlagnál magasabb védőfallal kerítették a késő középkorban, néhány esetben többszintes, védelmi jellegű – kaputoronyként is szolgáló – kaputoronnyal erősítve azokat (Karácsonfalva, Oklánd, Homoródszentmárton, Homoródszentpál). A legújabb dendrokronológiai kutatások szerint a derzsi templom védelmi emelete az 1490-es években épült, melyhez egy külső védőöv is tartozott. Régészeti adatokból tudjuk, hogy a Bágyhoz közeli Telekfalván a 16. század közepéig egy speciálisan kialakított mesterséges barlangrendszer építettek védelmi céllal. A bágyi vár építésének kezdete viszont nem lehet korábbi 1613-nál, ugyanis az egyik építő falu, Lókod, ekkor még a

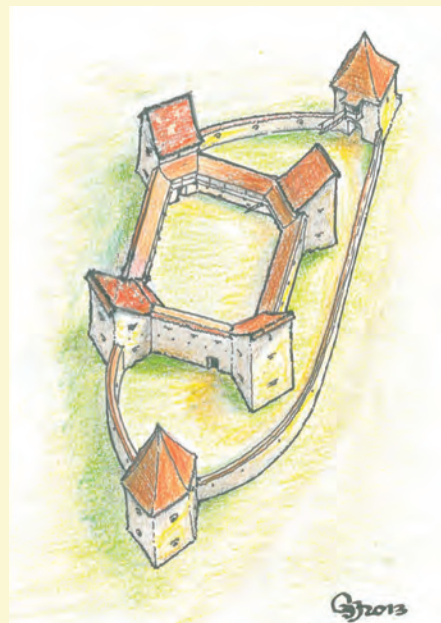
szentmártoni templomvár építésénél működött közre leányegyházként (írott adatokból kiderül viszont, hogy az 1620-as években a szentmártoni erődítési munkálatok jórészt az anyaegyházra maradtak, a filiák ellenszegülése miatt).

A bágyi vár építése Orbán Balázs alaprajza, a mai terepidomok és a légi felvételek segítségével megrajzolt felmérés alapján két periódusra osztható: először a szabályos alaprajzú, saroktornyos belső vár készülhetett el, melyet később követett annak hatékonyabb megerősítése egy kaputoronnyal és egy előretolt védőművel ellátott külső várral. Noha tudjuk, hogy az építő falvak szerény anyagi hátterű, átlagos vagy annál kisebb méretű udvarhelyszéki falvak voltak, közös gazdasági potenciállal képesek voltak korszerű védelmi technikát alkalmazni.

Természetes adottságainak köszönhetően a bágyi hegy kiválóan alkalmas az erődítésre. Pontosabban nem ismert őskori előzmények után, a fejedelemség korában székely közösségi mentővár építésének adott helyet. A kisszámú történelmi forrás, a felszíni maradványok, illetve analógiák felhasználásával alkotott képünk hitelesítése régészeti kutatások feladata lesz a jövőben.

Sófalvi András

Rekonstrukciós rajz a bágyi várról. (Gyöngyössy János munkája)

Házak, utcák, szomszédságok, örökségek a 17. századi Székelyudvarhelyen és határában

Székelyudvarhelyen az utóbbi évek infrastrukturális beruházásai vagy a nagyszabású felújítási, restaurálási munkálatok részeként kisebb-nagyobb régészeti mentőásatásokra került sor 2006 és 2013 között. A Haáz Rezső Múzeum szakemberei, Nyárádi Zsolt régész és Sófalvi András régész-történész által vezetett, néha „a legapróbb részletekig kiterjedő” ásatások nagy mennyiségű leletanyagot hoztak felszínre, jelentős mértékben gyarapítva a múzeum régészeti gyűjteményét. A leletanyag feldolgozása, értékelése során a szakemberek sikeresen tovább színesítették, „jól dokumentált alapokra” helyezték a város településtörténetének egyes korszakairól, nevezetes műemlékeinek múltjáról alkotott képet.¹

A város egykori életének, fejlődésének feltárása során fontos (a régészeti ásatások eredményeit kiegészítendő) a levéltári bűvárkodás, a még közzé nem tett írott források tematikus átvizsgálása is, hiszen sok olyan információ lappang még, amelyek segítségével tudásunk a várostörténet terén jelentősen bővíthet. Ezen írott források közé tartoznak az udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, amelyek „fölbecsülhetetlen mennyiségű és értékű adatkincset” (hely- és régiótörténeti, gazdaság-, művelődés- és egyháztörténeti adalékokat stb.) tartalmaznak nem csupán

Udvarhelyszék területére, hanem ezen belül Székelyudvarhely városra vonatkozóan is.² Többek közt megsejthetjük belőlük, hogy kik lakhatták azokat a 17. századi házakat, vagy kik lehettek a tulajdonosaik azoknak a tárgyakkal (pl. pénzérmék, kályhacsempe és cserépedény töredékek, csonteszközök stb.), amelyek a régészek ásói nyomán a lakóházmaradványokból a Márton Áron téren a felszínre kerültek. Továbbá pontos információkat nyerhetünk az utcák, épületek elhelyezkedéséről, a házak, gazdasági épületek anyagáról, szerkezetéről, a város határában fekvő kertekről, szántókról, szénafüvekről stb.

A törvénykezési vagy bíraskodási jegyzőkönyvek egy része napvilágot látott a Székely Oklevéltár új sorozatának első három kötetében.³ A kiadatlan forrásanyagot a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatalában őrzik.⁴ Ezek digitalizált másolatának tanulmányozását és az adatok csoportosítását a címben megadott témakör szerint 2012-ben kezdte el a sorok írója, elsősorban a jegyzőkönyvek eddig kiadatlan 100 évnyi (1600–1700 közötti) iratanyagát nézve át. Az alábbiakban a város történeti településszerkezetére, határára vonatkozó „adatbázis” első részét tesszük közzé, amelyet az 1601 és 1614 között keletkezett iratokból gyűjtöttünk ki. A törvénykezési jegyzőkönyvekből kiemelt szövegrészek gondozásakor a helyesírás mai szabályait igyekeztünk érvényesíteni, figyelve ugyanakkor a nyelvezet sajátosságaira is.

Mihály János

Adattár (1. rész)

1604

Lukács deák, udvarhelyi: „Tilalmat tettem az I.⁵ [Basa Andrásné Anna] ellen az elmúlt 1603. esztendőben, nagykarácsony nap tájban. Ezzel adom okát tilalmamnak, hogy ezen Udvarhely városában, az Drabant ut-

ca nevű utcában volt ezen udvarhelyi Bertalan Jánosnak egy darab öröksége, melynek vicinussa [szomszédja] egyik felől ugyan az magam öröksége, más felől az ország uta, mely örökséget az alperes tutorságra [gyám-ságra] kezéhez vett volt, s az alatt bírta.”⁶

1605

Almási Márton András: „Tilalmat tettem az alperes [Cikmántori András] ellen ez jelen való 1605. esztendőben, Kisasszony nap tájban, tiltottam ki ős-től és atyámtól maradt örökségből úgy, hogy azon ne építsen, mely hely vagy on itt, Udvarhely városban és székben, vicinussa egy[ik] felől a Szent Imre utca felől való patak és arra menő utca és az rendbe való házak, más felől az Szent Miklós egyházhoz való fel menő utca.”⁷

Udvarhely városi Szabó Jánosné Dorottya: „Azért hittam törvényhez az alperest [udvarhelyi Borbély Pétert], hogy a jelen való 1605. esztendőben, Szent Miklós püspök napján az Borbély Gáspár házánál létemben engemet az alperes éktelen módon szida, rútolta [...]”⁸

1606

Nagy Bálint, udvarhelyi: „[...] volt énnekem egy földem Nagy völgy nevű helyben, melynek vicinussa egy felől Nyíró András földje, más felől Drága Máté földje, melyet most Basa Andrásné bír.”⁹

Bágyi Zólya Lukács: „[...] Dóka Orsolya jöve Udvarhelyre, Szöcs Tamást szolgálá, Szöcs Tamás adá az vár malmabeli molnárnak, Bertalan-nak, attól való fia Kőműves Benedek, Benedek fia Szabó Péter.”¹⁰

Szász Szöcs Györgyné Katalin, ki most Rápolti Miklós felesége: „[...] egy szántóföldnek birodalma felől, mely vagy on Udvarhely határában, Hidegségben, melynek vicinussa alól Kósa György, fellel [felül] az I. [Szöcs Istvánné Sára asszony, ki most Nagy Bálintné] földje, mely földet Szöcs Mihály fia, Szöcs Tamás vetett volt az actrixnek [felperes nőnek] zálogba.”¹¹

Cikkünket a Márton Áron téren nemrég előkerült régészeti leletekkel illusztráltuk. A felvételeket Nyárádi Zsolt régész készítette.

1607

Kósa Anna asszony és Rácz Mihályné Kata asszony: „Tiltottuk volt ki az Udvarhely városában való házból, örökségből részünk szerint, mely háznak vicinussa egyik felől az Orbán János háza, más felől az Rácz Mihály háza, mely vagyon az Botos utcában, Udvarhelyszékben.”¹²

Néhai Istvánfi Antalné Erzsébet asszony: „Ezért híttam törvényhez a felül megírt alperest [Nagy Bálintot, udvarhelyit], hogy az én megholt urammal, Istvánfi Antallal zálogosítottam volt egy földet az megholt Szócs Mihály fiától, Tamástól, két forintba, mely föld ötet vérré illette az atyja után. Azt pedig, az én zálogos földemet, mint enyémet az én urammal együtt megszántattam és bevettem, mely föld vagyon Kuvar Kápolnája nevű helyen alól az Lokban, mely földnek egyik felől való vicinussa ezen udvarhelyi Istvánfi János földe, más felől Pálosi János deák földe, ezen Udvarhelyen lakó, mely megírt zálogos földemre az alperes ez elmúlt 1602. esztendőben, úgy mint Szent Jakab nap tájt [tájt] valamire való gondolatában az alperes potentia mediante [erőszakos módon] ráment az megírt zálogos földemre, és buzámot megarattatta és elvitette.”¹³

1609

Kádár Bálintné Zsófia, segesvári: „Azért citáltam [idéztam] az It. [Ud-

varhely városi Kézdi Györgyöt és feleségét, Katát], hogy in anno praesenti [jelen való esztendőben], 1609. Szent Jakab nap tájott az alperes feleségével egyetemben úgy megverének, hogy vérembe kevervén hattak el; földre leverték vala, ugyan megnyomtak, úgy vertek az Szabó Ferenc házánál, egy versben az ereszben, az Piac szerben, mely háznak vicinussa egy felől Nagy János háza, más felől az Kükküllő felől fel jövő utca, más versben az Piacon, az ország után [útján], az Dékán Gergely házáig verének, ott esmét, hogy beszaladék, az Dékán Gergely házánál leontanak az földre, mely házak vicinussa az Szabó Mihályné háza, más felől az Szócs Pálé, mely nevezetes helyek mind Udvarhely városában és székbén vannak.”¹⁴

Bethlenfalvi Csiki Máténé Kata asszony: „Circa festum S. Martinii Episcopi [Szent Márton püspök napja tájában] tiltattam meg, hogy az én rám járandó örökségre ne építsen, mely örökség vagyon Udvarhely városában és székbén, az Lukács deák és Hajdú Istvánné, viszont az Basa Andrásné öröksége és az ország uta mellett.”¹⁵

Kósa Anna: „az Nyírő András uram házánál Udvarhely városában és székbén, mely ház vagyon az Piac szerben, egy felől vicinussa Halmágyi István, más felől Magyar János háza.”¹⁶

1611

Joannis Ajtai pastories ecclesiae [lelkipásztor] Bágyban: „Az factumot [erőszakot] pedig az hol cselekedtet én rajtam, nevezet szerint Botos ut-

cában, az Ferenc deák házánál lött, ki most petki schola [iskola] mester. Vicinussa pedig egyik felől Santa Tamás, másik felől Kósa Anna.”¹⁷

1613

Székelyudvarhely városában lakó Borbély István: „[...] jött házunkra itt, az megnevezett városban és székbén, az Botos utcában, mely háznak vicinussa egyik felől az Szabó Bálint háza, más felől az Kézdi András árvája, Barbara háza [...]”¹⁸

Bernát Péter, Székelyudvarhely városában lakó: „[...] mikor az én házammal az fenn megnevezett esztendőben menyegző lakodalom vala, és a lakodalom után, mikor az násznagyot, Nagy János nevűt, ezen Udvarhely városában és székbén lakót házához kísérték volna [...], mely ház Szócs József háza is, melynek vicinussa [...] az alperes háza, fellel [felül] az az örökség, melyben [...] Borbély Istvánné, mely helyben lakik [...]”¹⁹

„Vicinussi fellel [felül] Kalmár Mihály, alól Kocsis Péter Udvarhely városi emberek házok.”²⁰

1614

Nyírő András udvarhelyi: „Ez elmúlt 1613. esztendőben, úgy mint Szent Pál nap tájt az alperes [Szász Mihály, alias Mihály mester felesége, Erzsébet] házánál lévén, maga gondviseletlenségén vagy más okbul háza meggyulladott, mely ő házának tüze miatt az közelebb való szomszédságinak is házok meggyulladván, az tűz

*elébb-elébb menvén jött az én házamra, életemre, mely ő tüze miatt énnekem házam, csüreim, istállóim, elégtének minden épületeim [...]*²¹

Cikmántori András, Udvarhely városában lakó: „Mikor én megláttam az égést, mind az alperes [Szász Mihály, másképp Mihály mester felesége, Erzsébet] háza s mind a szomszédja háza, Veres Jánosé egyszermind égének vala. Azt nem tudom, ha volt tüze vagy nem aznap az alperesnek. Hallottam egynéhány embernek panaszkodását a várban laktunkban, hogy intették volna arra, ne cserezne otthon, ő is cserezhetne a vár mellett, de nem fogadta.”²²

Orsolya asszony, ki ennek előtte udvarhelyi Németi István nemes ember felesége volt: „Az I. [Németi István] örökségének, házának egyik felől vicinussa ezen Udvarhely városában és székben Bethlenfalvára menő ország uta. Betlenfalva vagy Udvarhely székben. Más felől pedig Dóczi András relictiaja [özvegye].”²³

Nagy Mátyás, Udvarhely városi: „[...] mely örökség vagy ezen Udvarhely városában, az Piac szerben, melynek vicinussa egyik felől Szász Pálné és Horváth Miklós örökségek, ezen udvarhelyiek. Más felől az Küüllő felé menő utca [...]²⁴

Udvarhely városában lakó Érsekújvári János deákné Zsófia asszony: „[...] az elmúlt hosszú böjtben fogadtam meg az alperesnek urát, Tösér Mátét az fenn megírt 1614. esztendőben, mely Tösér Máté lakott az denotált [megírt] Máréfalván, Udvarhelyszékben, hogy énnekem egy házat csináljon fából Udvarhelyt, én hozattam fából léczözéséig, és ahhoz zsendelyt eleget adjon, kivel teljességgel bezsendelyezze. Úgy vagy, hogy azon böjtbe, az nagyhétbe rá jött vala ötödmagával, felraká gerendázatig, úgy hagyá. Mind koszorútartó fája, szarufája honn volt, attól fogva minden hétfőn kértem, amikor találhatnám, hogy rá jöjjön, készítse meg, az zsendelyt is meghozza. Az elmúlt úrnapi sokadalomkor azt mondta szegény, hogy felmegyen az havasra s megkészíti a zsendelyt, onnan megjő-

vén alá jő s megkészíti az házat. De az sem lelete, nagy káromra és fogyatkozásomra így marada félbe, melyet, ha ő fel nem fogadjon, mással is megcsináltattam volna. Alkolmunk [alkunk] vala tíz forintban és négy apró süvegben, öt forintot megadám, a süvegnek is kettejét megadám. Az szegődségben jelen vala azon máréfalvi, udvarhelyszéki Antal Miklós is, mellé is fogadta volt ötöt s többeket is a munkára, valamint a fizetés felől alkudtak, azt nem tudom én. Azonközben ugyan nem jöve az házcsinálni a sokadalom után is, hallám egykor, hogy Isten kivette ez világból.”²⁵

Csíki György, Udvarhely városában lakó: „[...] találtam meg egy örökségemet az alperes kezénél [Horvát Gergelynél], mely örökség énnekem édes atyámé, Nyirő Mátéé volt, cum suis pertinentis [minden hozzátartozójával] megkévánom magamnak az atyámtól maradt örökséget, akármi névvel neveztesse, mely peres örökség vagy ezen Udvarhely városában, a felül megírt székben. Egyik felől való vicinussa az peres örökséginek az Basa Máté háza öröksége, más felől való vicinussa Bassa Péter háza és öröksége, harmadik felől való vicinussa az Zent Emre fele kimenő ország uta.”²⁶

Borbély Istvánné Kata asszony: „[...] úgymint ez mai nap ez város piacán, egy felől Székely István nemes ember házának és más felől az közönséges mézárszék szomszédságában, Udvarhely székben, hatalmasul rám támadván kurvának szida, arcul is vere, melyet nem cselekedhetett volna.”²⁷

Bécsi Márton, udvarhelyi: „Tilalmat tettem az I. [Barabás Mihály] ellen ez jelen való 1614. esztendőben, Szent György nap tájat. Tiltottam ki egy benn való ülés helyből, mely vagy Udvarhely székben, Udvarhely városában. Vicinussa egy felől ugyan az I., más felől Fazakas Antal háza és öröksége. Tilalmamnak ezzel adom okát, hogy ez az megnevezett örökség az én atyámé, Bécsi Simoné volt.”²⁸

„Udvarhelyi Nagy Mátyás tilalmat tett volt ugyan Udvarhelyi Borbély

Péter ellen örökség dolgából, mely az ország uta mellett vagy, ahol az Küüllőre szoktak menni.”²⁹

1. A teljesség igénye nélkül: Körösfői Zsolt, Nyárádi Zsolt, Sófalvi András: *Bronzkori népek és vizigótok Székelyudvarhely határában*. Kiállítás- és szakkatalógus. Székelyudvarhely, 2010.; Nyárádi Zsolt: *Középkori falvak Székelyudvarhely árnyékában*. In: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009–1. Csíkszereda, 2009.; Uő: *Város a város alatt. Fejezetek Székelyudvarhely római kori történetéből*. Székelyudvarhely, 2011.; Uő: *A perished medieval settlement in Udvarhelyszék*. In: *Marisia. Studii și materiale arheologice*, XXXII. Târgu Mureș, 2012.; Sófalvi András: *Az udvarhelyi vár: a Székelytámadt vártól a Csonkavárig*. In: *Örökségünk*, V. (2011) 3. sz.; Uő: *A székelyudvarhelyi Jézus kápolna. A székelyföldi négykaréjos kápolnák kérdéséhez*. Székelyudvarhely, 2012.; Uő: *Székelyudvarhely – Székelytámadt vár (v. Csonkavár)*. In: *Casturum*, 2013. 1-2.
2. Lásd: Szabó T. *Attila erdélyi történelmi helynévgyűjtése 6. Udvarhelyszék*. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közlése Hajdú Mihály és Bárh M. János. Budapest, 2005.; Tóth Levente: *Udvarhelyszéki schola-mesterek a XVII-XVIII. századi bíraskodási jegyzőkönyvekben*. In: *Areopolisz VI. Székelyudvarhely*, 2006. 6–23.
3. *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. I–III. Közlése Demény Lajos, Pataki József és Tüdös S. Kinga. Bukarest – Budapest, 1983–1994.
4. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár. Udvarhelyszék Levéltára. F 16 (a továbbiakban USzL). Törvénykezési jegyzőkönyvek. II.
5. inctus = vádlott, alperes
6. USzL. II/3. 135.
7. Uo. II/3. 1604. 133v.
8. Uo. II/3. 203.
9. Uo. II/3. 249.
10. Uo. II/3. 295.
11. Uo. II/3. 352.
12. Uo. II/4. 2.
13. Uo. II/4. 29.
14. Uo. II/4. 406.
15. Uo. II/4. 439.
16. Uo. II/4. 467v.
17. Uo. II/5. 1611. 1.
18. Uo. II/5. 1613. 1.
19. Uo. II/5. 23.
20. Uo.
21. Uo. II/6. 23.
22. Uo. II/6. 24.
23. Uo. II.6. 34.
24. Uo. II/6. 53.
25. Uo. II/6. 69.
26. Uo. II/6. 95.
27. Uo. II/6. 115.
28. Uo. II/6. 118.
29. Uo. II/6. 227v.

(folytatjuk)

Sínen vagyunk...

Dr. Gidó Csaba könyve* többéves erőfeszített munka eredménye, melynek alapját alapos levéltári és könyvtári kutatás képezi. A Román Állami Levéltár és a Magyar Országos Levéltár mélyén szunnyadó papírok, tervrajzok, levelezések, térképek, továbbá a hazai könyvtárak és tudományos kutatóhelyek által őrzött könyvek, sajtótermékek nyújtották a kifejtéshez szükséges anyagot. Egy szép kort, korszakot jár be a szerző. A székelyföldi fejlődési irányvonalak kialakulását és azok következményeit is taglalva, de hátrahagyva a további kutatások lehetőségét, vasútban, sínekben tárgyiasult és átvitt értelemben is felfogható párhuzamos vonalakat tár fel vagy észlel, melyek egymásra épülnek vízszintesen és vertikálisan is. Ezek a fő párhuzamos vonalak képezik a szerző tudományos fokozata elnyeréséhez szükséges kutatómunka és a bemutatásra kerülő könyv témáját. A könyv lapozgatása során rájövünk, hogy acélos szilárdságuknál fogva ezek szilárdan illeszkednek az erdélyi és székelyföldi tájba, hol átszabdalva azt, akárcsak az emberek és közösségek érdekeit, hol jótékonyan simulva a domboldalak hajlatába, akárcsak a kibontakozó kapitalizmus minden áron profitszerző bugyellárisába.

Már megelőlegezzük az elemzett kötet jelentőségét, amikor abból indulunk ki, hogy a harmadik évezred hajnalán, amikor az országok fejlettebb vagy kevésbé fejlett közlekedési

szerkezetén áll vagy dől egy-egy térség mai gazdasági felzárkózása, szerzőnk egy térben és időben sokat vitatott és tárgyalt, ám teljességében még soha át nem fogott téma monografikus feldolgozását nyújtja. Egy olyan témáét, amelynek közel két évszázados, tájat és gazdaságot, de talán a politikumot is meghatározó történetének máig kiterjedő hatása van.

Történészek régóta fejtegetik, hogy az emberi lét egységes, feltörekvő irányultságú. Az, hogy ez a lét lassúbb vagy gyorsabb egy adott korszakban, egy adott térségben, annak sokféle magyarázata van. Ne feledkezzünk meg az időfaktorról! Tegyük a mérleg serpenyőjébe a gyalogút, az ökor vontatta szekér, a gyors postakocsi, s majd a gőz erejét meglóvágoló vasút idővonzatát! Akkor megérthetjük a kultúra és a civilizáció fejlődésének, az anyagi és szellemi tényezők terjedési sebességének fontosságát.

Gidó Csaba már a bevezetőjében megadja tájaink lemaradásának máig érvényes magyarázatát, amelyet ma modernkedve infrastruktúrájának nevezünk.

A könyvet legelőször felütőknek azt ajánljuk, hogy ne elégedjenek meg a feltüntetett tartalomjegyzékkel, hanem egy-egy fejezetcím alatt, a szövegben magában keressék és találják meg az alcímeket és azok kifejtését, amelyek gazdagabbá, érthetőbbé teszik ezt a nagyszerű olvasmányt.

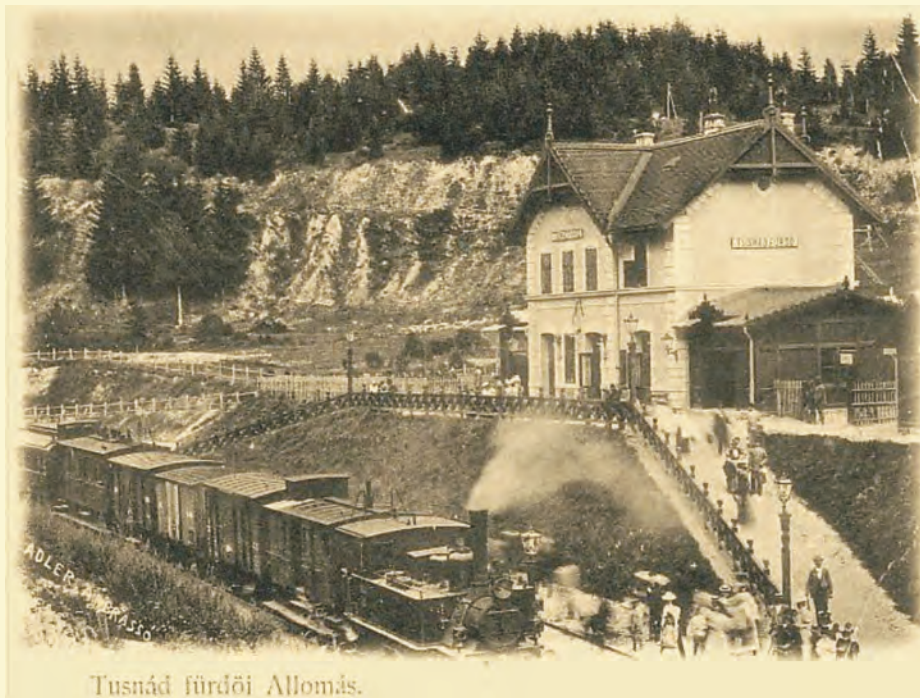
Olvasmányt...! Mert ez a könyv az alkotójának, szerkesztőinek köszön-

hetően nem egy száraz, tudományos munka, habár rendelkezik annak minden elemével. A széles körű kitekinetésnek köszönhetően egy vonzó technika-, tárgy-, mentalitás- és társadalomtörténeti kötet is, melyet mindenkinek érdemes elolvasni. Annál is inkább, mivel a tárgyalás módjának köszönhetően a megjelenített felcseperedő kapitalizmus bontakozik ki előttünk, minden bájával, bújával. Az olyanok, mint a tőke(be)áramlás, a bel- és külföldi munkaerőmozgás, az alulról jövő kezdeményezések és a felülről érkező feleletek, a helyi, országos és birodalmi érdekek összecsapása, a még a vasútépítés kapcsán is annyira érződő véleménykülönbség a központ és a periféria között, a helyi kis, a térségi közepes és az országos bankok, valamint a nagy- és a kis (al)vállalkozók közti versengés, az egyéni és közösségi érdekek érvényesülési rátája a keskeny vágányú és a normál nyomtávú vasút különbséghez hasonlítanak, hogy a témához illő szavakkal éljünk. Ezeket Gidó Csaba mind tetten éri és feltárja nekünk.

Aki a főcím olvastán szigorúan csak technikátörténetet vár ettől a munkától, az meglepődve észlelheti, hogy itt igenis emberi történetekről, geopolitikai összefüggésekről, népesedési mutatókról, élő és holt áruk mozg(at)ásáról, gazdasági felzárkóztatásról, néptömegek ki- és beáramlásáról, erkölcsök épüléséről vagy zülléséről, az ökonómia és a politikum összefonódásáról, párhuzamos és járulékos szolgáltatások kibontako-

zásáról, ipar és mezőgazdaság versenyről, települési térszerkezetek, városarculatok módosulásáról olvashat. Rájöhet arra, hogy egy ilyen jellegű munkában hogyan kerülhet egymás mellé az eperfa és a pottyantós árnyékszék, hogyan alakulnak ki új viselkedési és társadalmi együttélési normák, hogyan válik egy közlekedési eszköz kommunikációs csatornává. Megismerkedhet egyrészt az egyéni, városi, vármegyei vagy állami, netán birodalmi, nemzetközi érdekszférák súrlódásaival és ezeknek a tőzsdéken felmérhető hatásaival. De elkönnyelheti az egyébként nézeteltérésektől terhes politikum összefogásának szép példáját is. Választ kaphat arra is, hogy miért torkollnak zsákutcába nem egy helyt a vasútvonalak, hogy miért nő meg fürdőhelyeink látogatottsága, akár csak a kivándoroltak száma...

Számunkra azért is fontos Gidó Csaba könyve, mert megerősít abban a hitünkben, hogy az alapot képező levéltári források, a tudományos folyóiratok mellett a máig talán eléggé meg nem bocsájtható módon elhanyagolt vidéki, regionális (napi) lapoknak is megvan a jól használható történeti forrásértékük.

Számunkra, mint bármely elfogult helybeli közhalandó számára, a legkedvesebb része a munkának éppen a IV. fejezet, melyben a vasutat Székelyföld modernizációs eszközeként

tárgyalja. Itt derül ki ugyanis, hogy egy vizes kavicsos, makadám útra berendezkedett közösség életében milyen változ(t)ást hozott egy újfajta, szellemiségében, tehermozgatózásában, szállítási időben teljesen új alapokra helyezkedő gördülő közlekedési és fuvarozási eszköz. Továbbá, hogy az állomással rendelkező helységek, sőt a vonzaskörzetükben található települések milyen új fejlődési lehetőségeknek néztek elébe, gazdasági, társadalmi és kulturális szempontból egyaránt.

A vasútnak köszönhető, hogy tájaink be tudtak kapcsolódni az általános országos gazdasági vérkeringésbe és megpróbálták felzárkózni a központ nivójához. És a vasútnak köszönhető, hogy a birodalom szívéből is másképpen tekint(h)ettek ezekre a tájakra, hogy fokozatosan megszűnhetett az itteni emberek kuriózum mivolta. Az is igaz viszont, szintén neki köszönhető, hogy hamarabb és könnyebben vált elérhetővé a székely ember számára a Regát, vagy a fumei vagy trieszti tengeri kikötő...

S ha a gőzparipa, a vasút, tulajdonképpen az ipari forradalom termékének lassú, vontatott, nem mindig a reális nemzetgazdasági érdekekhez kötődő kelet-európai beüzemeltetése tájainkon nem okozott különösebb forradalmi változásokat, arra mégis elég volt, hogy kimozdítsa az itteni embereket is a tespedésből, tágítsa

gazdasági, földrajzi, szociális, de kulturális horizontjukat is.

A Múltunk Könyvek második, elegáns kivitelezésű sorozatát indító, a Tipographic Nyomdat dícsérő kötet a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával jelenhetett meg a Pro-Print Könyvkiadónál, ennek és a MTA TK Kisebbségkutató Intézetének közös könyvkiadási programja keretében. A lektorok a kolozsvári BBTE tanára, Pál Judit és a Pécsi TE tanára, Majdán János, akik szerzőnk doktori munkájának is közreműködői voltak. A szerkesztők közt találjuk Bárdi Nándort is, aki szintén szívén viseli az erdélyi és székelyföldi fiatal történészgárda sorsát. A kötetet a levéltári források, a nyomtatott forráskiadványok, a felhasznált sajtótermékek listája és egy részletes bibliográfia követi személy-, intézmény- és helynévmutató kíséretében. Számos korabeli tervrajz, térkép, illusztráció, statisztikai kimutatás, no meg korabeli anekdoták segítik a megértést.

Gidó Csaba kutatásainak részerményeivel több helyen és már többször találkozhattunk, de így, egy kötetben és egyben látni az egész témakör kibontását sokkal érdekfeszítőbb. Szerzőként magasra tette a jövőbeni kutatások mércéjét. A vasútépítés emberi tényezőire utaló, az erőt, akaratot, jó és rossz szándékot hol feltételező, hol mellőző és mindmáig maguk mögött hagyó kérdéseket, problémákat, nehézségeket is láttatja kötetében.

„Sínre téve” a témát, szerzőnk arra is rámutat, hogy a kérdéskör minél mélyebb szintű elemzése nemhogy lezárna a kutatást, hanem egyre inkább csak szélesedő, táguló értelmezésnek nyújt teret. Ami a témán belül nem fért ebbe a kötetbe, illetve mindaz, ami valamilyen módon még kötődik hozzá, újabb minőségi munkát igényel. Jelen kötet megfelelő biztosíték a folytatásra.

Ajánljuk mindenkinek, szűkebb vagy tágabb szülőföldünk szerelmeiseinek!

Róth András Lajos

*Gidó Csaba: *Vasszekér és mozdonygőz. A székelyföldi vasút története (1868–1915)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013.

Ábránfalvi hagyaték

Ábránfalva Hargita megye egyik legkisebb települése, a mai Kányád község peremfaluja. A „lefeküdt tehen alakú” helység a Nagy-Homoród és a Kis-Homoród közén, Székelyudvarhelytől délre, 13 km távolságra, a Nyáros-patak kies völgyében található, eléggé távol a főbb közlekedési utaktól. Földrajzi helyzete számottevően befolyásolta gazdasági és társadalmi fejlődését, valamint az is, hogy az Erdély és Magyarország társadalmában, történelmében fontos szerepet játszó család, az Ugron innen származtak, birtokaik voltak itt. A család tagjai büszkén viselték az ábránfalvi előnevet, a leszármazottak máig gondját viselik a falunak.

Az 1850. évi népszámlálás 101 személyt jegyzett a faluban, az 1857-es 95 személyt, az 1890-es 126-ot. Az 1900-as századforduló utáni tagosítás korszerűbbé tette a gazdálkodást a faluban. Az Ugron-utód Balázi Sándor több hektáron nemesített gyümölcsfákat telepített, fajállatokat tenyésztettek, gépesítette a mezei munkát. Úgy nézett ki a falu, mint egy kis tündérváros. Aranykalászos gazdák voltak, szakszerű gazdálkodás folyt. Számbelileg is gyarapodtak: 1900-ban 99 személy, 1910-ben 133 személy, 1941-ben 141 lakta a falut. A „mezőgazdaság szocialista átalakítása”, a kollektivizálás (1966) miatt azonban egyre többen elköltöztek. Közrejátszott az elhanyagolt út, a buszjárat hiánya, valamint az, hogy az iparosítás folytán a városok könnyebb megélhetéssel kecsegtették az embereket. 1975-ben már csak 80 lakost vehettek számba itt.

A diktatórikus kommunista rendszer, faluromboló politikájának megfelelően, céltudatosan igyekezett lezülleszteni a falut, felszámolni annak önálló, rendtartó struktúráit. 1988-ban fontos lépést tettek az ősi település megszüntetésére. Megvonták tőle a falu minőséget, így lett belőle a községközpontozó *Ábránfalva utca*. A demográfiai helyzet ebben az időben sokat romlott, az 1980-as évek végén már csak 23 személy élt a faluban. Egyre gyakrabban feltették a kérdést: Az utolsókat vajon ki temeti el?

A 1989-es fordulat után szinte halottaiból támadt fel a falu, megtalálva a megmaradás, a jövő felé lépés útját. Előképzítették a falu 500 éves múltjának megünneplését. Munkával kövezték ki az ünnepekhez vezető utat. Rendbe tették a temetőt, ahol már juhokat kezdtek volt legeltetni. A kultúrótthon ajtajából kivágták az odanőtt szilvafát. Kopjafát állítottak „Megadatott feltámadnunk” felirattal. Jelt állítottak, üzenetet az utókornak: helyállni, megmaradni minden körülmények közt. A létküzdelem most is tart, folyamatosan. Nemrég javították fel, kavicsozták a faluba vezető négy és fél kilométer hosszú utat. Ábránfalva, átvészelve a történelem viharait, tévedéseit, abban jár, hogy újra méltó legyen a falu névre.

***

Félreeső volta, elzártsága gazdasági-társadalmi szempontból hátrányára volt a falunak, de néprajzilag az előnye lett. A lakók művelődési, szórakozási igényét jó ideig a népi műveltség különböző területei elégítették ki. Egy-egy alkalmasabb ház fogadta be telente a fonóba, „kórusba” járókat, mások „szerre”, sorjában jártak egymáshoz a lányok, asszonyok. A fonóba rendszerint a legények is „beütöttek magukat”. Folyt a mesemondás, játék. Énekszó mellett hamarabb teltek a hosszú, téli esték. Ez volt a népköltészeti alko-

tások szájról szájra való továbbadásának helye. Ebben a kicsi székely faluban egy-egy háznál szervezték meg a karácsonyi, szilveszteri, húsvéti bált is, amíg nem lett a közösségnek kultúrháza. Ekkor még együtt élt a szórakozás és a munka a kendertörő és -fonó kalákákon, valamint az arató, kaszáló, fahordó, szénacsinaló kalákák alkalmával. Nagy eseménynek számítottak a lakodalmak. Híres szószóló volt Forró Kálmán, nagy szórakoztató, énekes, táncos Prozbikné Forró Róza. Két napig tartott a farsangi bál, jöttek fiatalok, rokonok a közeli falvakból. Jó vendégfogadónak bizonyult ilyenkor a falu: minden idegent meghívtak az éjféli szünetben „vacsorára”. A kiadós étkezésből a tészta, italok és a töltött káposzta sem maradt el. Csak háromfelvonásos színdarab dukált ilyenkor. Később a felülről tervezett, kényszerített akciók egyre ritkábban sikerültek.

Nem is olyan rég, most 33 éve, 1980-ban még borzongató hiedelmeket gyűjthetett itt az érdeklődő, tejelvevérsről, igézésről, tudósról. Mondák, balladák, népdalok, népi megfigyelések, mívesen faragott pásztorbotok, szöttesek, varrottasok élték a maguk zárt életét ebben a tanyának beillő kis faluban. Ezekből közlünk most egy csokorra valót. Legyen ez is emlékeztető, megtartó jel a suhanó időben.

Ábránfalvi népdalok

Forró Kálmán a kiterjedt és jómódú Forró család tagja volt, híres szónok, lakodalmi szószóló, nagy énekes. Egyszerre született a XX. századdal. 1980-ban, szellemi képességei teljében énekelte magnóra az itt közölt, vidékünkön nem igen ismert dallamú és szövegű népdalokat. A zene-tudósokra hárul a feladat, hogy feltárják, vannak-e valahol variánsaik.

1. Éj, haj, le az úton, le végētēs végig,
(De) Mindēn kis ablakba' rőzsa nyílik.
Mindēn kis ablakba' kettő, három,
Éj, haj, csak az enyém hervadt el a nyáron.

Éj, haj, nem mēgyēk én többé a templomba',
Nem látom a babámat a sorba'.
Sem a sorba', de sem a sor végébe',
Éj, haj, kivitték a gyöngyvirágos temetőbe.

Ej, haj le az úton

*Énekelte: Forró Kálmán 80 éves, Ábránfalva, 1980.
Gyűjtötte: Lőrincz József
Lejegyezte és a kotta képet készítette: Csathó Kunigunda Júlia*

Rubato 100

Ej, - haj, le az ú-ton, le vé-ge-tes vé - gíg,
Min - den kis ab - lak - ba' rő - zsa nyí - lik.
Min - den kis ab - lak - ba' ket - tő, há - rom,
Ej, - haj, csak az e - nyém her - vadt el a nyá - ron.

2. Hēj, de felszánthatod, babám, az ábránfalvi utcát,
Vethetsz bele, babám, tiszta szemű búzát.
Tiszta szemű, piros búza terem benne,
Gyere, régi babám, üljél az ölömbe.

Ēj, haj, ne vigyenek éngem katonának,
Mēghasad a szíve a babámnak.
Mēghasad a babám gyēnge szíve,
Ēj, haj, ha éngēmēt elrabolnak tőle.

Mért is varrod, babám, aztot a zsebkendőt?
Hisz jól tudod, nem lészék szeretőd.
Varrjál bele, babám, négy szál rezgő rozmaringot,
Közepébe, babám, hosszú szabadságot.

Aki a szerelmet eltiltja,
Az Isten áldása ne szálljon rája.
Mer' a szerelémnél nincsen nagyobb titok,
Érted, babám, ej-haj, érted meghalok.

Felszánthatod, babám az ábránfalvi utcát

Énekeltte: Forró Kálmán 80 éves, Ábránfalva, 1980.
Gyűjtötte: Lőrincz József
Lejegyezte és a kottaképet készítette: Csathó Kunigunda Júlia

Rubato ♩ = 100

Hēj, de, fél - szán - ta - tod, ba - bám az ah - ran - fal - vi ut - cát.
Vet - hetsz be - le, ba - bám, tisz - ta - sze - mű bú - zát.
Tisz - ta - sze - mű, pi - ros bú - za - te - rem - len - ne.
Gye - re, ré - gi ba - bám, ülj - jél az ö - löm - be.
2.szakasz
Ēj, haj, ne kí - gye - nek - en - gem ka - to - ná - nak,
Meg - ha - sad a szí - ve a ba - bám - nak.
Meg - ha - sad a ba - bám gyē - ge - szí - ve,
Ēj, háj, ha - en - ge - met el - ra - bol - nak tő - le.
3.szakasz 3.sor
Varr - jál be - le, ba - bám, négy szál rez - gő roz - má - rin - got,

Nálunk felé rostán szórják a búzát

Énekeltte: Forró Kálmán 80 éves, Ábránfalva, 1980.
Gyűjtötte: Lőrincz József
Lejegyezte és a kottaképet készítette: Csathó Kunigunda Júlia

Ná - lunk fe - lé ros - tán szór - ják a bú - zát.
Hát - ra fe - lé fúj - ja a szél a poly - vát.
Hát - ra fe - lé fúj - ja a szél a poly - vát, a poly - vát.
So - ha - se ta - gadd el én is jártam te - hoz - zád.

Erre gyere, rózsám

Énekeltte: Forró Kálmán 80 éves, Ábránfalva, 1980.
Gyűjtötte: Lőrincz József
Lejegyezte és a kottaképet készítette: Csathó Kunigunda Júlia

Rubato 100

Er - re gye - re, ró - zám, er - re nin - csen sár,
Nincs is az aj - tó - mon sem - mi - fé - le zár,
Nyit - va van az aj - tó, sár - kig ki van nyit - va,
Csak a sze - rel - műnk van el - tilt - va.

3. Nálunk felé rostán szórják a búzát.
Hátrafelé fújja a szél a polyvát,
(S) Hátrafelé fújja a szél a polyvát, a polyvát,
Sohase tagadd el, én is jártam tehozzád.

Verd még, Isten, azt a drága, jó anyát,
Ki eltiltja a babájától a lányát.
Éntőlem is eltiltotta a szeretőm anyja,
Holtig való szívfájdalmat okozva.

4. Erre gyere, rózsám, erre nincsen sár,
Nincs is az ajtómon sémiféle zár.
Nyitva van az ajtó, sarkig ki van nyitva,
Csak a szerelmünk van eltiltva.

Lina néni, Forró Sándorné Major Lina nagyanyámnak volt a nővére. Édesanyámmal sokat jártunk hozzájuk, a gyümölcsöskerthez hasonló faluba, a jómódú Forró-életbe. Okos, bölcs asszony volt, 1980-ban 76 éves korában jegyeztem le tőle, vettem magnóra egy népballada töredéket, két mondát és pár hiedelmet.

Hiedelmek

- Újév első napján, ha férfi jó a házhoz, kosbárány lesz több, ha asszony, akkor nőtény.
- Aki számolja a csillagokat, ahányat megszámol, annyi sümöcs (szemölcs) lesz a kezére.
- Ha sok jó virág van ősszel, hosszú ősz lesz.

- Mikor az égi ráma piros, akkor szél lesz.
- Uborkát újságkor (újholdkor) kell ültetni, akkor virágzik sokat, s terem.
- Ha a Balácsi kapuja teli van (felhővel), akkor eső lesz.
- Ha Bágy felől jó az eső, jó termés lesz, nem lesz olyan erős idő.
- Akinek ég az arca, róla beszélnek (pletykálnak).
- Ha a macska a ház földjén hempereg, hideg lesz.
- Ha a békák igen brekegnek, eső lesz.
- Jó termés lesz, ha télen hosszúk a jégcsapok.
- Ha sok magyaró van, jó termés lesz.
- Ha sok a gázsó (cserebogár), sok törökbúza lesz.

Kénos, Lókod, Sándorfalva

A bágyi várban egy Sándur nevű úr volt. Az ő lezármazottai alapították Sándorfalvát.

Amilyen gazdag volt, éppen olyan kegyetlen volt. Az alattvalóit, jobbágyait minden ok nélkül kénoztatta. Leányával együtt nagy örömeiket lelték a kénoztatásban. Akasztófák es voltak. Sokan a madarak gyomrába kerültek ott. A leány egyszer megszökött egy nagy hegyi tolvajjal. Többet senki se látta. Az apja bánatában megtért. Felszabadította az alattvalókat, s falut építtetett nekik ott, ahol azelőtt kénoztatta. Ezt ma is Kénosnak nevezik. Lókodnál volt egy lókert. A pásztornak szép leánya volt. A Sándur fia erősen beleszeretett. Falu lett oda.

Tatárűző

Az Ábrán családban volt egy koporsócsináló. A leánya kötélverő volt. Amikor jöttek a tatárok, az embör nem volt ott-hon. A tatárok bejöttek a házba. A leány ijedtében bébújt egy koporsóba. A tatárok megkapták. A leány kezében egy kötél volt. Kiabálni kezdett: „Átkozott kutyafejűek, eltakarodjatok! Én fonom a ti életetek kötelét is. Né, hol vannak! Ha menten el nem mentek, úgy elvágom ezeket a köteleket, hogy mind meghaltok...” A tatárok megijedtek, s elmenekültek.

Démétérék

Démétérnek volt egy felesége, magyarósi. Otthagytá, elmént Magyarósbá látogatni. Másnap mént haza Sándorfalvára, s az ura mént elejibe. S a

Miklósfalvi Kiserdőben
Gyilkos állott elébe.
Vérét kiontá a porba,
Testét húzta a bokorba.
Ménjünk bé Miklósfalára,
Onnan föl Sándorfalvára,
Miklós Lajos udvarába.
Kelj föl, kelj föl, jó sógorom,
Fogd bé ökröd szekeredbe,
Menjünk ki a Kiserdőbe.
Ott láttam egy asszont,
Úgy látám, hogy rosszul vagyon.
Elméntek a Kiserdőbe,
Föltették az asszont a szekérre.
Bé Miklósfalára,
Föl Sándorfalára,
A Démétérék udvarába.

Nyisd ki, lányom a kapudot,
Halva hozzák jó anyádot.
Kilenc árva, kilenc árva sírjatok,
Nincsen nektök jó anyátok.
Démétérné nyugszik csendőbe,
Démétér is a tömlecebe.

Me régebben azt mondták, hogy volt akasztófa mindén faluba, s azt mondták az öregök, hogy azt akasztották fél utoljára, azt a Démétért, aki a Kiserdőbe megölte az asszont. Az öregök így mondták, édösanyámnak a tartott anyja, Major Törkö néném. Azétt erősen jó, okos asszon vót...

A következő verses szöveget (népdalt vagy balladatöre-déket?) szintén ettől az okos, sokat tudó, sok mindenre emlékező (netán alkotókész) asszonytól gyűjtöttem, akinek az emlékezete azonban akkor már, az idős kortól, ki-kihagyott.

Az ábránfalvi temető szélén
Halva találtak egy legént,
A temető szélén.
Hütlen lett az ő kedvese,
Mással ment az esküvőre.
A szegénynek bánatába
Repedt még a szíve.

Csak ennyit tudok, többet már nem tudok, mert nincs neköm már...

A 87 éves Györffy Mihályné Páll Ilona nénitől vettem hangszalagra ugyanakkor ezt a középkori tudatállapotot idéző hiedelemtörténetet.

Tejelvevés hiedelme

Elvették az asszonnak [a tehenének] a tejit. Elmént le Mátfalvára, a tudóshoz, s a tudós azt mondta, hogy a tehennek a szarvára húzzon föl egy gagyát, s oda fog menni, aki a tejet elvitte. S ténleg föl is húzta, s oda is mént. Bébögött a tehen a kapun annak az embörnek. Azt mondja, me, kutya, me, mé' jöttél ide. S akkor a tehen visszamént, haza, s akkor az embör mént rögtön oda. Azt mondja, hogy, te, mi csináltál, mi csináltál, azt mondja, hol jártál, azt mondja. Azt mondja az asszon: Kitakarodjék az életből, kitakarodjék az életből. S akkor azt mondta a tudós, hogy fejje még a tehent este, de melegítse még a vasat úristenösön a plakténbe', s a tehennek az orrához süsse hëzza. Jaj, azt mondta, én nem sütöm, met az elég. Én, ha elég, azt mondta, megfizetöm. S oda sütte a tehennek az orrához a vasat. S még a tehen nyomta, azt mondták, hëzza ahhoz a vashoz. De nem égette el. A tehent megfejték, s azt mondta, hogy földje le, s rëggelre, azt mondták, hogy olyan nagy szörök lëttek, hogy a földöt félnyomta. Osztán többet nem volt semmi baja, osztán a tehennek.

A múltból 33 éve gyűjtött hagyaték idestova történelem. Mensük, ami még menthető!

Mint palackpostával üzen most Ábránfalva nekünk, ez írás által is, és segélykérő jeleket küld a nagyvilágba.

Lőrincz József

Farkaslaka
Balázs Ödön felvétele

Farkaslaka eredetmondája a hozzá kapcsolható településtörténeti emlékekkel és hiedelmekkel

Farkaslaka az Észak-Hargitától délre fekvő vulkáni fennsík és az Erdélyi-dombság érintkezésénél, a Fehér-Nyikó nevű patak felső folyásának völgyében fekszik. A Fehér-Nyikó legfelső faluja. Lakói úgy mondják, hogy a Nyikó fejében élnek. Felszíne változatos, dombos, tengerszint feletti magassága 510 métertől 953 méterig változik. Meredeken emelkedik a falu fölé Gordon hegye, amely a keleti irányban fekvő Órhegynek a folytatása. Ma a romániai Hargita megyéhez, valamikor Udvarhelyszékhez tartozott.

Kiss Lajos etimológiai szótára szerint az 16. század közepétől adatolható településnév a Farkas tulajdonnév és a -laka birtokos személyraggal ellátott főnév összetétele. A szájhagyomány és az ebből táplálkozó írói képzelet másképp beszél róla.

Az eredetmonda szerint az ősfalu, Péterfalva nem a Nyikó két oldalán terült el, hanem közvetlenül a Gordon-hegy lábainál. Ha a határneveket megérthetnénk, szinte falutörténetet tudnánk belőlük olvasni. Gordon alatt ma is van egy forráskút, eléje vályút ácsoltak fából az emberek. Nemcsak ők isznak üdítő, tiszta vizéből, hanem a vadállatok, s ma már a faluból kijáró csorda is sokszor meglátogatja. Ezt a kutat, a belőle kifolyó vízzel, amely egy vájatos facsővön csordogál a hosszú vályúba, úgy nevezik, hogy Nagy kapu vállúja [vályú]. Nem messzire tőle található Nagy kapu alja

határrész. Egy könnyen behatárolható részen találjuk a Péterfalvi dombot. Nem messzire kell gyalogolni, és ott van Kicsi kapu vállúja. Valamikor határkapuk lehettek itt, amelyek ki- és bejáró részei voltak egy falukerítésnek, amely védte a péterfalvi lakosok terményeit a csatangoló marháktól, mert az irtásos területen szűkös volt a termő határ. A parajdi járási dullótól kapott utasítást végrehajtva, Bonda János jegyző 1864-ben jelentést adott Farkaslakáról. Úgy írta, hogy a valamikori Péterfalvának tizenhat lakosa volt. Az ő idejében az emlékek még elevenebben éltek. Nem csoda, ha az emlékek nyomán elődeink sok hiedelmet valónak véltek.

A homályba nyúló időkben a martalócoktól és más ellenségtől való félelmében ide húzódnak néhány ember. Lassan szaporodtak és kis házakat húztak fel. Fa elég volt a környéken, a székelyek, vagy elődeik, fából könnyen építenek boronaházat. Erre a célra fenyőt, bükköt, tölgyet használnak. A dús erdők rejteknek is jónak bizonyulnak. A fa meleget ad a hideg téli estéken, tavasz jöttén lombjai között megbújhatnak a fészekrakó madarak, eltakarja a menekülő vadakat, enyhét ad a vándornak, elrejtja a bujdosót. A fa levágásának idejét is ismerték, később is ezt az időt évszázadok törvénye határozta meg. Házaikat fából hornyolt zsindelel fedték és csúcsosra emelték, hogy az eső, vagy hólé könnyen lefuthasson róla. Állataik számára is

építeni kellett védelmet nyújtó szállást, amit zsúppal fedtek. A vadállatok kerülgették a megközelíthető háziállatokat. Különösen a farkasok, amelyek ott ólálkodtak a bozótban a kegyetlen téli hidegben. A medve természeténél fogva nem vérengző ugyan, de ha nyáron a bogyókat kereső ember, a szedrésző, málnászó, gyűjtögető véletlenül összeakadt a bokor túlsó oldalán ugyanazt végző medvével, vagy megijesztette a bocsos medvét, akkor az mancsának egyetlen csapásával leütötte a gyanútlant.

A téli zord idő ellen némi védelmet nyújtott a hegy karéja. A nyár ragyogó fényével bearanyozta a kis tisztásokat, a lombos erdőket. Amikor tanyát ütöttek, érezték, hogy védi őket a természet. Innen a nyugati irányt is jól szemmel tarthatták, láthatták, ha veszedelem közeledett. A völgy túlsó oldalán levő hegyoldalból farkasszem nézett velük egy másik kis település, amely idővel a Pálfalva nevet kapta. Még az időjárásról is tájékozódhattak, mert Firtos hegyének oldalából látszott a Firtos lova. Ha a homokkő oldala sötét színű volt, esőt várhattak, ha kifehéredett, jó, napos időt jósolt.

A menekülő embereknek így viszonylag kedvezett ez a kis település, ahol ezen a zaklatott, bajlátott földön megpróbáltak tovább élni. A tatárok elől is bújtatott, vagyis a hegy védelmében az erdők sűrű fái alatt nehezen talált rájuk az ellenséges horda. Pedig kerülgethették a környéket,

mert ma is él még a névben a Tatárok útja, ami itt vezet el Szencsedbe, vagy Varságra. Fájuk elég volt, mert a hegy környékét összefüggő, hatalmas erdőség borította. Állatokat gondoztak, a tehenekből tejet fejtek, a juhok tejéből túrót gyúrtak, gyapjukat feldolgozták az asszonyok, tehát meleg ruházatuk is volt, ami a zord időben védte őket. A kis földcskéken kendent is tudtak termelni, amit feldolgoztak és fonalát meg is szőtték vászonnak. Ebből is készült ruházat, mert a vászoncselések, fehérchselések meg tudták szőni és öltözéket varrtak belőle. A barmok számára volt takarmány, mert az erdei tisztásokon télire kóstot szárítottak, vagy nyáron legelőnek használhatták. A völgy felé lejtő földcskéken termeltek zabot és árpát, nagy bajjal némi búzát. De igyekeztek is kifogni a természetben az emberek, mert elvegy [elegy] gabonát is vetettek, ami rozsból és búzából állott, kenyeret is jót adhatott. Ha nem termett a búza, akkor termett a rozs. A zab alkalmas volt a kisci készítésére, amiről később sem szoktak le és a múlt században még általános élelem lehetett, mint minden havasalji faluban. A kisci tulajdonképpen erjesztett zabkása. A köles a sztyepei népek kedvelt gabonája volt, évszázadokig néptáplálék. Úgy gondolom, hogy Péterfalva lakói is termelhették. Csapdázással, hurokkal vaddisznót, néha őzet is fogtak, mint minden hegyi ember. A hegy aljában víz is volt az embereknek és barmoknak, mert itt csörgedezett az az üdítő forrás, ami télen sem fagyott be. A hegy gerincén átmerészkedve a túlsó oldalra, a hegy hajlatát követve, lépcsőzetesen szántóföldeket alakítottak parcellákra osztva, amelyek később is emlékeztettek a régi időkre. Amikor mi, a késői utódok itt járunk, s a hegy nyergén megyünk át, úgy érezzük, mintha a régi falu elvadult gyümölcsösébe tévedtünk volna. Sok itt a vadalmafa, vackorfa és a cseresznyeszilva. Talán a valamikori hagyásfákat látjuk bennük?

A gabonát azonban meg kellett örölni. Kézzel hajtható malmuk volt ugyan, de lassan és nehezen boldogultak vele. A nagy kövekből, ami tömegesen található errefelé – mert most is azt mondjuk, hogy ez a föld termi a követ –, malomkövet faragtak és ló-

hajtású malmot eszkábáltak. A völgynek volt ugyan egy szelíd folyócskája, ami vízimalmot is elhajtott volna. Csakhogy itt lakni nagy veszedelem lehetett. Félni kellett a martalócoktól, de a vadállatoktól is, amelyek tömegesen lakták az erdőket. De élt itt egy bátor ember, akiről úgy hírlett, hogy Csíki Máténak nevezik, de az is lehet, ha csak Csíkból jött személy volt. Ez az ember, állandó félelemmel, a hatalmas égerfák és fűzfák védelme alatt vakmerően működtetett egy malmot, amit a víz hajtott.

Ma ezt a területet Csíki mónának nevezik. Úgy gondolom, hogy a csíki molnár szó eltorzulásából keletkezett. A malom cölöpjei még ma is láthatók, bár ott nem lakik senki. Péterfalva lakói közül valaki hírt hallott a malomról, vagy lemerészkedett titokban és saját szemével látta. A molnár harmadában örölte a gabonát. Ez azt jelentette, hogy három kupa lisztből egy a molnáré, a többi a gazdáé. Addig gondolkodtak, tanakodtak, hogy elhátározták, leviszik a gabonát a malomhoz. Veszedelmes lehetett, csak egy öreg merészkedett a sötétség leple alatt erre vállalkozni, mert arra gondolt, hogy napjai úgyis megszámláltattak.

Összegyűjtötték a faluban levő gabonát zsákokba, szekerre rakták és két kicsi, hosszú szőrű hegyi lovacskával elindult az öreg örletni a vízimalomhoz. Szerencsésen le is ért. A malomhoz a patakocskán átvezető fahídon lehetett átjutni. A molnár az első zsák gabonát fel is öntötte a garatba és a malom duruzsolása mellett ők behúzódtak a malomházba. Ennek lantornás ablaka mögött csak egy viaszgyertya adott némi világosságot. De sütött a hold és szelíd fényével az udvart is megvilágította, ahol a két lovacska csendesen álldogált. Az öreg és a molnár a gyér világításban békésen beszélgetett, hallgatták a malom megnyugtató duruzsolását. Beszélgetés közben különös zaj ütötte meg a fülüket, s amikor a molnár kinyitotta a lantornás ablakot, megdöbbenve látták, hogy a két lovacska nyihog és első lábaival kapálja a földet. Elfutni nem tudtak, mert a szekérhez voltak kötve. A kis hídon pedig villogó zöld fényű szemmel átugrott egy hatalmas farkas, utána másik és utána a többiek.

Egész csorda. Szemükben ott világított a kegyetlenség és az éhség. A lovak nyérítettek és hörögtek, de nem sokáig, mert rövidesen csak habzsoló morgás hallatszott. A két férfi odabenn megdöbbenve ült és mit tehetett egyebet, imádkozott. A farkasok jólakva elkotródtak.

Az öreg egyelőre nem mert vissza-indulni a lakóhelyére, némán vára-kozott. A molnár néha kiment a malomba és a következő zsák gabonát öntötte fel, amíg megörlődött az egész rakomány. Reggel az öreg azt mondta, hogy ő most hazamegy. Otthon elpanaszolta, hogy a lovakat hogyan ették meg a farkasok és várta az ítéletet. De az történt, hogy a népet nem a félelem, hanem az indulat szállotta meg, kézből ragadtak és elindultak a liszt után, amit szerencsésen haza is hoztak. Kosornyázó ordast és martalócot most nem láttak. Itthon az asszonyok finom kenyeret sütöttek a megörölt gabonából. Attól kezdve közös erővel vitték a völgybe az örölni valót, és közös erővel hozták vissza a lisztet.

A völgyben nemcsak a malmot működtető kis patakot ismerték meg, hanem érezték, hogy az egymással szembe néző hegyek védik a völgyet a hideg szelektől. A föld is jobbnak mutatkozott, mint a hegyi sziklás talaj. Különösen a fiatalok költöztek volna szívesen a völgyi patak mellé. Lassan irtani kezdtek és ültetni, majd házat építeni és ide telepedtek az új párok. Szaporodni kezdtek a házak és a lakosok.

Az eredetmonda szerint így alakulhatott Farkaslaka, amely a nevét innen eredeztetheti. Idővel szaporodott a népe, az irtásos területeken gazdagabb lett a termés és a Nyikó patakán a századok folyamán még tizenegy vízimalom létesült, amelyeket ennek a patakfolyónak a vize hajtott. Kifelé, a már akkor forgalmasabb Sóút irányába egyelőre még nem terjeszkedtek. A ma már főúttá lett Sóút akkor még Pálfalva fölött kanyargott Parajdtól Udvarhely irányába. Csak később építették át a lankásabb Kalanda-tető nyergén Korond felé. A hegyi sziklás, köves földet lassan felhagyták a farkaslakiak, csak erdőnek, legelőnek és szénafűnek használják ma is.

Jakab Rozália

Gergelyjárás Ürmösön (Gergelypápa)

Édesanyám ürmösi születésű, nagyszüleim ott élnek. Születésem pillanatától életem része Ürmös. Gyakran járuk „haza”, ott keresztelték, ott is konfirmáltam az unitárius templomban. Szeretem ezt a falut, szeretem az ürmösieket. Alig voltam négyéves, mikor unokabátyám „menyasszony” volt a farsangon, velem lovagolt végig a falum. Ezért esett választásom egy itteni szokás bemutatására.

Ürmös Délkelet-Erdélyben, Brassó megyében, a Keleti-Kárpátokhoz tartozó Persányi-hegység napkeleti lábánál fekszik. 1642-ben I. Rákóczi György fejedelem adománylevelében Ürmöst a Szepességből Erdélybe származó Maurer családnak adományozta.

Az őslakosságot képező családok székelyek voltak, erdőkitermeléssel foglalkoztak. A hagyomány szerint a hátrvédő szerepet betöltő tepői vár védői voltak, majd a török-tatár pusztítások elől húzódtak át az erdő másik szélére, a mai faluhelyre.

Ürmös szokásrendszerében a székely és a barcasági népszokások keverednek. A falusi életforma rohamos átalakulásának következtében az érdekesebb, régi népszokások kivesztek. A ma is élő népszokások közül a következőket említhetjük meg: óévbúcsúztatás, újévköszöntés, farsangjárás, húsvéti locsolás éjjeli zenével, szüreti bál, gergelyjárás. Ez a szokás csak itt maradt meg a következő formában.

Szent Gergely ünnepe kezdettől a diákok ünnepe volt. 830-ban IV. Gergely pápa rendelte el a nap megünneplését, I. Szent Gergely pápának, az iskolák, a diákok védőszentjének a tiszteletére. Március 12-én, Gergely napján minden diák páros számú tojást vitt a tanítóknak, tanároknak, a lelkészeknek. Cserében a gyerekek pár szem cukorkát kaptak. Délután gyerekbált rendeztek, ahová a belépő szintén egy pár tojás volt. A bálnak a neve: Gergelypápa, a bálban a helybéli zenészek zenéltek. A bálba kötelező volt és ma is kötelező eljárni az ürmösi táncot, melynek menete: lapos csárdás, rendes csárdás, apró csárdás vagy ricálás, rózsás csárdás, háromforduló, négyléptetű. A bálba a meghívást a falu hirdetője hirdette ki. Háromszor belefújt a kürtbe, utána hangosan kiabálta: Figyelem, figyelem, közhírré tétetik, hogy ma délután négy órai kezdettel Gergelypápa lesz az ürmösi kultúrotthonban, ahová minden gyereket szeretettel várnak! Zenélnek az ürmösi muzsikások. Belépődíj egy pár tojás.

A gergelyjárást 2005-től falujárással elevenítette fel Ágoston Margit magyar nyelv- és irodalom szakos tanárnő, iskolaigazgató. Ilyenkor a fiatalok a régi népviseletet öltik magukra: kefezsínóros muszulyszoknyát, kemény szárú patkós csizmát, fekete rojtos hárászkendőt. A lányok haja összefonva, színes szalagokkal van átkötve. A fiúk szintén székely ruhát viselnek, kalapjuk színes szalaggal van díszítve. Hogy az egész falut végig tudják járni, az iskolában, ahonnan indulnak, két csoportra oszlanak. A csoporton belül kiosztják a szerepeket is: a tarisznyás feladata, hogy a kapott pénzt összegyűjtse; a „nyársas” két fiú, akik hosszú,

meghegyezett nyársat visznek, amibe beleszúrják a kapott szalonnát, a két „kosaras” az adományozott tojásokat gyűjti össze.

A szerepek kiosztása után énekszóval elindulnak a diákok bejárni a falut. Először a szüleikhez, nagyszüleikhez kérezkednek be, majd a rokonokhoz. A bekérezkedő fiú előre szaladt, és bekiált a kapun: Fogadják-e a gergelyjárást? Ha a válasz az volt, hogy igen, a csoport bement az udvarra, ahol terített asztallal várták a diákokat. Ilyenkor az egyik diák előreállt, és köszöntötte a ház lakóit:

Gyermeki seregünk, íme, mint látjátok,
Tiszteletet tenni jöve tihozzátok.
Ha boldogon vagytok, azon örvend lelkünk,
Ha szívesen veszik, egyet énekelünk.

Ha a házigazda megengedte, hogy énekeljenek, akkor körbeállva éneklük:

Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napján,
Régi szokás szerint, menjünk Isten szerint iskolába.
Adjatok szalonnát: Omne dignum leverendum laude,
Hadd csináljunk rántottát:
Totus kapus de mizerum forum domine.
Adjatok kolbászt: Omne dignum leverendum laude,
Adjatok kakast: Omne dignum leverendum laude,
Hadd kaparjon hét garast!

Az ének után rendszerint a házigazda nyársra húzza a szalonnát, és van, hogy mókásan megjegyzi, kenjék be vele az iskolát, és akkor a kutyák elhordják azt. A háziasszony tojást rak a kosárba és pénzt a tarisznyába. A diákok az adományokat a következő énekkel hálálják meg:

Áldás, békesség legyen ezen házon
Most és mindenkor, szívemből kívánom.
Gazdájának ne legyen soha semmi gondja,
Fékomadta rossz diákok – rólunk sose mondja!
Hírneve a világot igájába hajtsa,
Az emberkor határáig az Úristen tartsa!
Kedves életpárját is az Úristen éltesse,
Őket együtt minden jóra vezesse, vezesse.
Minden-minden, mit kívánnak, sikerüljön,
Orcájukon mindig boldog mosoly üljön!

Énekük után megkínálják őket. Ilyenkor kapnak pánkót, különböző süteményeket, s ha jól el vannak látva, köszönetképpen tánra is perdülnek, tréfás énekeket énekelnek:

Elesett a lúd a jégen,
Majd felkel a jövő héten.
Elment a tyúk búcsút jární,
Nem kell aztot visszavární,
Majd visszajön sülvé-főve,
Nem ül többet az üllőre.

Miután végeznek az énekléssel, tánccal, evés-ivással, egy diák így búcsúzik:

Köszönjük e háznak szíves indulatját,
Hozzánk megmutatott kegyes akaratját,
Hullassa reátok az ég szent harmatját,
Menjünk el, hagyjuk itt az Úrnak áldását!

Ezután az *Áldás, békesség* éneklésével elindulnak a következő házhoz. Így járják körbe a falut házról házra. Ha a kosár megtelt tojással, a nyárs szalonnával, két diák visszaviszi ezeket az iskolába, hogy ne kelljen cipelni, és legyen hely a következő adományoknak. Az iskolában a tanárok már hozzá is látnak a rántotta készítéséhez, hogy mire az éhes diákok visszaérnek, legyen mivel megkínálni őket. Miután az egész falut körbejárták, visszamennek az iskolába, megszámolják a pénzt. Nagy versengés van, hogy melyik csoport gyűjtött többet. Ha a rántotta megsült, mindenki asztalhoz ül, és jó kedvvel, jó étvágygal elfogyasztják azt. Délután mindenki részt vesz a Gergelypápán.

Régen a gergelyjárás során összegyűjtött adományt a tanítóknak adták, hogy ezzel is pótolják szerény jövedelmüket. Ma az adományt az iskola és a diákság javára használják fel.

Ürmös vegyes lakosságú község, ahol együtt élnek magyarok, románok, németek, cigányok összetartásban. Hagyományörzésben példamutató közösségnek számít. A hagyomány lángja szülőről gyermekekre száll. A falu iratlan törvényei ma is erősek, az itteni emberek segítenek egymáson, éltetik szellemi örökségüket. Én is mindig szeretettel és tiszta szívvel megyek Ürmösre, mert otthon érzem magam.

Tatár Ágnes Tekla,
a baróti Szabó Dávid Technológiai Líceum
9. osztályos tanulója

Gergelyjárás

Iskolás gyermekek Gergely-napi (márc. 12.) dramatikus jellegű, köszöntő, adománygyűjtő játéka. Az iskolás gyermekek csapatostul házról házra járva verbuválták az iskolába a gyerekeket. A katonai toborzás mintájára a szereplők gyakran különféle katonai rangokat viseltek, *Szent Gergely vitézeinek* is nevezték őket. A püspököt is meg szokták személyesíteni. Sok helyütt leegyszerűsödött, s az egykori szereplők közösen énekeltek, csak megkülönböztető öltözkük maradt meg. Maszkjuk jellemző darabjai a csúcsos papírsüveg és a fakard. A gergelyjárás több szövegből összetett énekének legjellegzetesebb darabja a *Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napján, Régi szokás szerint, menjünk Isten szerint iskolába...* kezdetű ének volt. Az énekhez kapcsolódhatott a szereplők tréfás bemutatkozása, továbbá jókívánságmondókák stb. A szokás egyik célja az adománygyűjtés volt a tanítónak, ki a természetbeni adományokból (lencse, bab, kolbász, szalonna, tojás) megvendégelte a köszöntőket. Az adományok gyűjtését Kosárhordónak, Nyársasnak nevezett szereplők végezték. A szokás iskolai ünnepségben gyökerezik, amelyet IV. Gergely pápa rendelt el 830-ban I. Szent Gergely tiszteletére. (*Magyar néprajzi lexikon*. II. köt. Bp., 1979. 283.)

A Soó Rezső születésének centenáriuma rendezett megemlékezés 2003-ban.
Fotó: dr. Szabó József.

A Soó Rezső emlékét őrző emléktáblák.
Fotó: Balázs Ödön.
Lásd cikkünket a 4. oldalon.